

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Blåfjellenden – 600 moh

Det er først og fremst den fantastiske utsikten som slår mot en når en kommer fram til hytta Blåfjellenden. Hytta er plassert øverst i Fidjadalføret og gir et mektig skue nedover den 2 mil lange dalen. Her oppe vider dalen seg ut og elvene fra øst flyter breie og fine gjennom de grønne grasslettene. Det mektige fjellet Blåfjellenden rager 1024 moh og gir god livd fra de sterke vindene fra sørvest.

Hjertet og pulsåren i Frafjordheiane

Her øverst i Fidjadalen møtes elvene som danner Frafjordvassdraget med sine stryk og mektige fosser. Mest kjent er nok Månafossen, fylkets høyeste foss, men en god nummer 2 er Fidjafossen – et flott dagsturmål fra hytta.

Men det er ingen selvfølge at utsikten er slik – og at vassdraget flommer fritt. I «Samlet plan for vassdragene» fra 1984 opereres det med 4 ulike alternativer for utbygging av Frafjord- og Espedalsvassdraget. Det mest omfattende ville medføre vei fra Eikeskog gjennom Fidjadalen nesten til Fidjastølen. Nedenfor den røde Fidjastølen på bildet over skulle det bygges dam med en reguleringshøyde på 40 meter og «Fidjastølsmagasinet» ville bli 1, 5 km langt og flyte fram til lien like nedenfor turisthytten. Det gikk ikke slik. Blåfjellenden turisthytte ble bygget i 1987 – og Frafjordvassdraget varig vernet 4 år senere.

Frafjordheiane landskapsvernområde - det største verneområdet i Rogaland

ble opprettet i 2003 for å ta vare på dette særprega og vakre landskapet, vatn og vassdrag, særmerkt plante – og dyreliv, geologiske landskapsformer, samt beite- og stølslandskap med automatisk freda og nyere tids kulturminner. Når du er i Blåfjellenden bør du spandere et par dager ekstra og få med deg mer av de sentrale delene av Frafjordheiane. Uansett bør du ta deg en tur nedover Fidjadalen mot Fidjvatnet. Turen langs elva byr på fristende kulper, jettegryter og dramatiske fosser. Fossekallen trives her – og tuftene av Fedgården er heller ikke vanskelig å finne. Ta med fiskestangen. Det er fritt fiske i sørlige delen av Fidjvatnet og i Månavatnet.

Grønt og frodig

Grunnlaget for de frodige beitene i Blåstøldalen og ved Blåfjellenden ble lagt da innlandsisen som dekket landet var døende og ikke lenger hadde kraft til å frakte vekk løsmassene. Store mengder stein, grus, sand og leire ble lagt igjen i dalene. Her veksler det mellom grassletter og fattigmyrer. I fjellsidene klorer fjellbjørk og vier seg fast. Store trerøtter i myrene, blant annet ved Blåfjellenden, viser at det i varmere tider har vært en annen vegetasjon her inne. Ser du sørover fra Fidjastølen virker hele lia sølvgrå. Her er store areal med gras og urterike kratt med sølvvier og lappvier sammen med store mengder bregner. Videre nedover i dalen er det bjørkeskogen som dominerer. For det meste er det skog med urskogpreg der bjørka for en stor del er i ferd med å bli så gammel at den dør. I nærheten av Fed kan du finne både fjellkvann og turt – disse tradisjons- og matplantene ble nok aktivt brukt på fjellgården som ble ryddet allerede i middelalderen, 420 meter over havet. Gården hadde i en periode 4 kyr, 2 ungdyr, 12 sauer og noen geiter og dyrket poteter og neper. Den ble fraflyttet i 1867.

Villreinen er borte

Områdene rundt Blåfjellenden og resten av Frafjordheiane har fra gammelt av vært et vinterbeiteområde for deler av villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Frafjordheiane inngikk ikke i kjerneområdet, men vinterbeitene her var viktige når forholdene var vanskelige lenger øst. Dyra trakk inn hit ved juletider, og mens simlene trakk østover til kalvingsområdene om våren, ble en del bukker værende gjennom sommeren og fram til jakta. Etter midten av 1990-talet har det bare sporadisk vært villrein i Frafjordheiane. Årsaken til dette finner en trolig lenger øst. Den massive hyttebyggingen i Sirdal og byggingen av veien over til Lysebotn, skaper nå så store forstyrrelser at villreinen ikke lenger vil bruke sine gamle trekkveier vestover til Frafjordheiane.

Men her er andre hjortedyr. Elg har faste stammer både i Fidjadalen og ved Espedalsstølen. Det hender at dyr har falt utfor stup i Fidjadalen og omkommet. Sommerstid er det ikke uvanlig å se streifdyr av elg oppå snaufjellet. Hjort finnes nede i Frafjorddalen – mens rådyret trekker oppover i Fidjadalen.

Oppsøk kulturminnene

I dag er det ufattelig at det i flere hundre år bodde folk på 3 fjellgårder i Fidjadalen. Vinterstid steg det opp røyk og lukt av bjørkeved på Mån, Fed og her ved Blåfjellenden. Turistforeningshytta ligger bare noen få hundre meter fra tuftene etter fjellgården. Her bodde Osmund Ljosdal og Ragnhild Fed fram til begynnelsen av 1860-årene og det hevdes at de hadde gode år på Blåfjellenden. Ekteparet var de siste fastboende etter sammenhengende bosetning siden 1600-tallet, og det antas at fjellgården opprinnelig var et underbruk av gården Fed, en halv mil lenger ned i dalen.

Tuftene er vel verd et besøk. Den største gårdstufta er ca 20 meter lang og 5 meter brei med konturene av tre rom. Ikke langt fra denne skimtes tuftene etter en mindre steinbu, og på toppen av

en lav løsmasserygg hundre meter lenger mot sørøst finner en restene etter en 11 meter lang og 4 meter brei tuft. I en høyde av 625 meter har gården nok ligget utenfor modningsgrensen for korn – så det var nok de gode sauebeitene kombinert med snarefangst av rype, villreinjakt og litt potetdyrking, som har fristet folk til å rydde gård så langt inne i fjellheimen. I dag står en gjeterhytte bare et par meter utenfor den største gårdtuften. I alle årene etter at gården ble nedlagt har dalen blitt brukt som læge- og samlingsplass for sau. Den solvendte beliggenheten og grasgangene gir fjellgården fremdeles en spesiell tiltrekningsplass, både for to- og fribente.

Men gå på jakt etter flere av kultursporene. Langs hele dalen fra Månafossen til Blåstølen ligger det vitnemål om en intens ressursutnyttelse. Stølsanlegg tilbake til middelalder, hidlere, driftelegere fra 1800-tallet og tufter etter de tre gårdsbrukene. På kartet er de nærmeste kultursporene tegnet inn. Se om du kan finne dem.

Geologisk vandretur

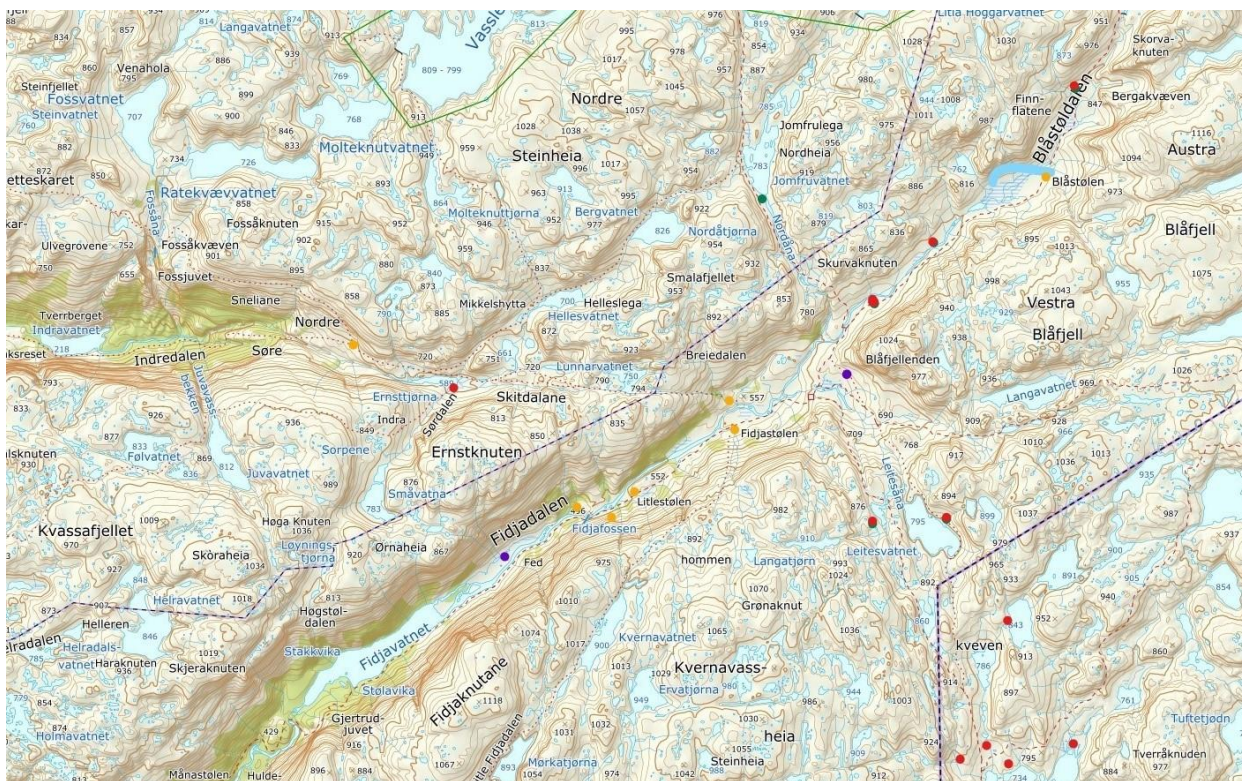
Bildet viser at smeltevannselven fra isbreen har gravd dype v-formede nedskjæringer i morene/breavsetningene.

Det er ikke mange områder i Rogalandsheiene som er så godt egnet til studie av isens og rennende vanns arbeid som i Blåstøldalen og Fidjadalen. Her skal vi ta med noen smakebiter som du kan se nærmere på dersom du tar en tur gjennom Blåstøldalen og øvre del av Fidjadalen. Vi starter øverst i dalen:

Bergekveven og Blåstøldalen: Smeltevannet har lagt fra seg sand og grus til jevne sletter hvor elva stadig endrer leie på. Dette kalles sandurflater. Langs dalsiden ligger smeltevannsterrasser. Noen steder har bekker gravd seg ned i disse og bygget fine grusvifter. Her har det vært frodig skog i de varmeste periodene. Noen steder finnes fortsatt rester etter røtter i torvmyrene.

Ved Blåfjellenden ligger ett av de typiske daltrinnene som er så karakteristisk for dalen nedover. Dalbreen har over en kort strekning fått forsterket erosjonskraft og har gravd dalen ut til et lavere nivå. Senere har smeltevannselva gravd ut «gjel» i dette trinnet og dannet «canyons» og jettegryter.

Nedenfor Fidjastølen styrter Fidjafossen ned i et nytt daltrinn/gjel. Store mengder løsmasser fra stein til leire har gjort gravearbeidet og senere lagt seg til ro på de store Fed-flatene den gamle fjellgården ble bygget på. Tilsvarende daltrinn finnes også ved Månafossen/Eikeskog og ved Brådland i Frafjord.

Kulturminner omkring Blåfjellenden. Fargeforklaring: Fjellgård - Støl fra før 1500 - Felege/heller fra 1800-tallet

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Sandvatn 920 moh

Sandvatn ligg i Frafjordheiane landskapsvernområde. Eit verneområde som vart oppretta i 2004 mellom anna for å ta vare på eit av landets mest særprega og vakre landskap.

Sandvatnhytta var den siste av de 4 hyttene som sto ferdig. Ordfører Sven Tjørhom i Sirdal fikk i juni 1990 æren av å klippe snoren som markerte at nå var hele rutenettet i Frafjordheiane åpnet for allmennheten.

Gamle varder forteller ferdselshistorie

Sandvatnhytta ble åpnet i 1990 og da ble også turistløypene til og fra hytta merket. Men du har kanskje merket deg at mange av vardene langs løypene er mye eldre – og kanskje høyere enn det som er vanlig langs nye løyper.

De gamle vardene forteller at en av hovedferdselsveiene mellom gårder i Øvre Sirdal og omverden gikk her – lenge før turistforeningen satte opp sin hytte. Denne ferdselsveien gikk fra Sinnes, krysset Valevatnet og fortsatte via Degevassbu, gjennom Halvfardalen og Halfarbakken (halvveis mellom Sinnes og Lyse), vest for Tjodanvatnet og ned Stølsdalen til Lysebotn. Når det ikke var mulig å krysse Valevatnet gikk ruten via Valevatn gård (nå neddemmet), langs Lysebekken og vestre bredd av Blaudevatn, over Mangædne og Urdalega, østre ende av Sandvatnet og derfra inn på ferdselsveien som kom fra Degevassbu. Dette er stort sett samme traseen som den merkede turløypen mellom Lortabu og Sandvatnet.

Øvre Sirdal var på den tid et fattig og avsidesliggende område. I Rogaland Historielags årshäfte fra 1933 kan en lese om en gammel sirdøl som fortalte om at i hans barndomstid kunne det være så smått med mat at mora måtte ta skiene fatt og gå til Lysebotn. Før hun la i vei ga hun gjerne barneflokket en saltklump å slikke på. Da skulle de bli tørste og drikke mye vann for å dempe sulten

mens mor var borte. Slike historier forteller om trange kår og harde vilkår for folk i Øvre Sirdal. Ferdsselsveien vestover til Lysebotn var bergingen.

Sambandet mellom Lyse og Sirdal var viktig helt fram til Øvre Sirdal fikk veitløsnung. Veien mellom Tonstad og Kvæven sto ferdig i 1871 og ble forlenget til Suleskard i 1915. Hunnedalsveien ble tatt i bruk som sommervei i 1940.

Rogaland fylkeskommune er grunneier ved Sandvatnet

Sandvatnet ligger i Sirdal kommune i Agder fylke – men grunneier er likevel Rogaland fylkeskommune! Bakgrunnen for dette er at det i begynnelsen av 1900-tallet var sterk uro blant bøndene som hadde sau på sommerbeite i fjellet. Bakgrunnen var rovdyrplagen og vansker med å få folk til å gjete sauene. Sauefolket syntes i tillegg framtiden så dystert ut fordi Thv. Heiberg kjøpte seg opp i heiområdene – og hadde som mål å øke villreinstammen. En komite anbefalte i 1907 en rekke tiltak for å sikre beitemulighetene for Rogalandssauene. Det viktigste av tiltakene var kjøp av gården Valevatn i konkurranse med Thv. Heiberg. Komiteen hadde gården for hånd for kr 10200. Etter bare 8 uker fikk Stavanger Amt skjøte på gården Valevatn. Noen skulle nok ønske at dagens politikere var like raske når det gjaldt å sikre verdifulle fjellområder.

Ta en tur fra feleger til feleger

Hunnedalsheia var tidligere et enda viktigere beiteområde for sau enn i dag. På 1800-tallet og fram til ca 1905 foregikk en omfattende legegjeting i Valevatn driftehei. Dyrene kom fra Høyland og Gjesdal. Gjeteren hadde tilsyn med dyra hver dag, og samlet dem sammen på lega om kvelden. Hovedgrunnen var fare for rovdyr. Fremdeles kan en finne spor etter disse felegerne. Mange steder er det bygget innhegninger av stein og tuftene av små buer står enda. Når det var mulig ble felegeret lagt der en naturlig hidler kunne gi livd. Mange av disse hidlerne har nok vært viktige for ferdsl og jakt lenge før legegjetingen tok til. De er ofte datert til før reformasjonen, dvs før 1500-tallet. Det gjelder blant annet Mohidler som var et av felegerne. På kartet er de nærmeste felegerne merket med grønt punkt. Støler er merket med gult. Hvert feleger kan være et turmål i seg selv. Men dersom hjemturen fra hytta skal gå til Lortabu og Hunnedalen, kan du jo legge turen litt utfor den merkede løypen og oppsøke legerne. Den første du kommer til fra Sandvatnhytta er Mohedlar. Deretter Urdalega, Nore og Søre Mangærne, Blaudevasslega, Marilega og til slutt Plasset litt vest for stien.

Mohedlar – beskjeden ute, imponerende inne

Mohedlar ligger godt skjult ved et lite vatn mellom Mohedlartjødne og Øyarvatn. Åpningen er så trang at en må åle seg inn. Innenfor vider hidleren seg ut til et stort og tørt rom med takhøyde på 2-3 meter. Her kan 8-12 personer overnatte. Det er ikke mange andre steder i Setesdal-Ryfylkeheiene at en finner en så stor grotte. Gjeterne bodde i hidleren til legegjeting av sau i Valevass driftehei.

Mohedlar ligger i et område med vekslinger mellom gneisser og granitter, eller migmatitter som blandingsbergarter mellom disse kalles. Her finnes svakhetssoner som forvitringen har kunnet komme dypt ned i. Slik dypforvitring regner en med i stor grad er et resultat av varmt og fuktig klima fra tidligere geologiske perioder. Forvitringen fører til bindingene mellom krystallene i bergarten svekkes, og fjellet kan gå mer eller mindre i oppløsning. I Mohedlar kan du med letthet plukke løs krystallene fra bergveggen. Det er vanskelig å tenke seg at det store hulrommet i hidleren bare er resultat av naturlige prosesser. Tro om ikke hidlerens mange gode egenskaper har fristet mennesker langt tilbake i historien til å grave ut store deler av hulen? «Mo» i navnet viser til sandjord og sandstein.

Villreinen er borte

Områdene rundt Sandvatn og resten av Frafjordheiane har fra gammelt av vært et vinterbeiteområde for deler av villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Frafjordheiane inngikk ikke i kjerneområdet, men vinterbeitene her var viktige når forholdene var vanskelige lenger øst. Dyra trakk inn hit ved juletider, og mens simlene trakk østover til kalvingsområdene om våren, ble en del bukker værende gjennom sommeren og fram til jakta. Etter midten av 1990-tallet har det bare sporadisk vært villrein i Frafjordheiane. Årsaken til dette finner en trolig lenger øst. Den massive hyttebyggingen i Sirdal og byggingen av veien over til Lysebotn, skaper nå så store forstyrrelser at villreinen ikke lenger vil bruke sine gamle trekkveier vestover til Frafjordheiane.

Men det er fortsatt mulig å få et glimt av den eldste jakthistorien i området. Ved Degevatnet, et par kilometer øst for Mangærne, ligger en dyregrav med rester av ledegjerde. Den er trolig fra jernalder/middelalder. Dyregraven er avmerket med rød prikk på kartet.

Kombiner en topptur til Stutahei (1078 moh) eller Sandvassknuten (1061 moh) med å studere plantelivet

Begge disse toppene ligger i kort avstand fra hytta og rager over terrenget. Fra toppene får du storslått utsikt over disse østlige delene av Frafjordheiane.

Store deler av området ligger over 1000 meter over havet. Men plantelivet er likevel ikke så sterkt preget av typiske fjellplanter. På de avblåste toppene er det i tillegg til røsslyng og krekling gjerne grepplyng, fjelltjæreblom og stivstarr som dominerer. Om høsten er det nok rypebærlyngen som er lettest å se med de flammende, røde høstfargene.

Ellers finnes store fuktige parti med kildemarikåpe, bjønnskjegg, heisiv, rome og duskull, nokså likt det vi ser i lavlandet. Blåbær dominerer mye mer enn lenger nede. Grunnen til dette er at snøen ligger lenger enn røsslyng og klokkelygng setter pris på, mens blåbær trives likevel. Også den vakre rosablomstrende blålyngen tåler slike forhold.

Over 900 meter er det flekkvis så mye snø at vekstsesonen blir kort selv for blåbæra. Her kan dvergbusken musøre dominere. Denne arten kryper helt ned i mosen og gir friske spirer der snøen smelter. Andre fjellplanter er stjernesildre, dverggråurt, rypestarr, fjellbunke og noen få steder også trefingerurt, jøkullstarr og snøull. Det begrensede artsmangfoldet har nok sammenheng med den næringsfattige berggrunnen.

Rovfugl og rovdyr

Ha sansene åpne når du ferdes i dette åpne og karrige landskapet. Du er ikke alene. Fjellrypen trives mellom stein og lyng på de avblåste toppene – og i smånagerår nytter fjellvåken anledningen til å skaffe seg mat. Mer årvisst er fossefall, ringtrost, linerle og strandsnipe. De store rovdyra er ikke ofte å se, selv om det ble observert en gaupe like ved Sandvatnet i 2021. Vanligere er røyskatt og rev. Røyskatten har glimrende levevilkår i de mange urene i området. De fleste kjenner den som et nysgjerrig lite mårdyr som stikker hodet opp mellom steinene, for i neste øyeblikk å dukke opp en helt annen plass. Om vinteren er den helt hvit, bare den svarte halespissen røper at det ikke er en snømus. Rødreven er i enkelte dalfører i Frafjordheiane så vanlig at en på stille dager lett kan lukte rev. Vanskeligere er det å få sett den. Det er lettest på snaufjellet som her ved Sandvatn – hvor den også er vanlig.

Kart over registrerte kulturminner. Fargeforklaring: feleger – støl - dyregrav

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Grautheller 760 moh

Du opplever nok selv at du nå er på tur i Sirdal, men rent geografisk er du i Lyseheiene og i Sandnes kommune.

Den som først satte dette området på turistkartet var nok eiendomskongen og jegeren Thv. Heiberg. Han kjøpte i løpet av 20 år i alt 1 million dekar av høyfjellsområdene i Ryfylke- og Setesdalsheiene. Den første eiendommen han kjøpte var Lyseheiene – og den første hytta han bygde var her ved Grauthellervatn. Det er den lille sinkklede hytta som turistforeningen har restaurert.

Til høyre er tjenerhytta som var den første Heiberg bygde i Ryfylke-Setesdalsheiene. Til venstre ligger grunnmuren etter jaktvillaen han bygde i 1907/08.

Thv. Heiberg kjøpte Lyseheiene i 1904. Da hadde Stavanger Turistforening allerede bygget Lysebu ved Sira litt lenger nord og merket turistløype fra Ådneram til Lysebu. Denne løypen krysset østre del av Grauthellervatnet. Sira var vanskelig å lage bru over – i stedet hadde turistforeningen lagt ut to båter i Grauthellervatnet slik at fjellvandrerne kunne ro over. Mantraet var: Alltid 1 båt på hver side, derfor måtte alle ro 3 ganger over vatnet.

Turisthytta

ble bygget i 1973, men ombygget og utvidet i 1998. Lysebu måtte fjernes som følge av Svartevassmagasinet på midten av 1970-tallet. Nytt hytte- og rutenett ble etablert på hver side av det store magasinet. Grauthellerhytta var en del av dette nye rutenettet. Den ble et viktig bindeledd for ferdsele på vestsiden av Svartevatnet og til Lysebotn. Hytta ble utvidet og ombygget i 1998.

Sentralt villreinområde

Før etableringen av Svartevassmagasinet var områda ved Grautheller en del av de helt sentrale leveområdene for villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Her var det villrein hele året, og særlig mange dyr i forbindelse med de store trekkene sent på høsten og tidlig om våren. Grautheller ble sett på som et svært godt jaktområde. På grunn av reguleringsmagasinet og den stadig økende ferdselen inn Flatstøldalen fra de mange hyttene i Sirdal, er villrein et svært sjeldent syn ved Grautheller i dag. Det samme gjelder for områdene på vestsiden av Svartevassmagasinet og heiområda sør og vest for Grautheller. Ennå kan det streife bukker rundt i disse områdene, men kombinasjonen av store naturinngrep og forstyrrelse av mennesker har stengt villreinen ute fra sine gamle kjerneområder.

Knutepunkt for rikmannsjakt

Fremdeles kan du se spor etter det eksklusive jakttilbudet som Heiberg bygget opp her ved Grauthellervatnet. Han bygget tidlig en liten hytte for jaktoppsyn. Heibergs mest sentrale og profilerte oppsynsmann Johannes Gulbrandsen holdt seg ofte her. Han ble sett på som Heibergs stedsfortreder og fikk som en av hovedoppgavene å utrydde rovdyr og rovfugler. Han brukte i første

Oppsynsmann Johannes Gulbrandsen på Grautheller med en av rikmannsjegernes jakttrofeer

rekke gift og la ut døde hester, sauer eller reinsdyr godt innsatt med stryknin. Det sies at han brukte 1 kg stryknin i året. Etter hvert ble rovdyrsakser mest brukt. Fangstvardene for rovfugl som du fremdeles kan se på fjelltoppene rundt om hytta, er nok hans verk. På toppen av hver varde ble det plassert en rovfuglsaks. Ta turen opp til en av dem. Selve saksen er nok borte – men kanskje kan du fremdeles se rester av ståltråden den var festet med. Turistforeningen har restaurert den gamle hytta som Gulbrandsen brukte. Den er kledd med de karakteristiske sinkplatene og kan leies.

Heiberg bygde i 1907-08 den største av alle hyttene sine på haugen ovenfor oppsynsmannshytta. Hytta måtte fortone seg som rene slottet sammenlignet med de bygg som var vanlig i fjellet på den tiden. Heiberg kalte den selv for «jaktvilla» og den var på 120 kvm. Hytta var bygget i 2 etasjer og hadde 5 soverom med 12 oppredde senger til sammen. Selv om hytta var velutstyrt med veranda, stor peis, vedkomfyr og ovner på soverommene, var den upraktisk og kald. I 1974 ble jaktvillaaen revet og en beskjeden hytte ble satt opp nærmere vatnet. Der var det gjenbruk av mye av

materialene. Men grunnmuren og bygningsrester ligger igjen. Ta en tur bort. Dette er en del av fjellets historie. De mange rovfuglvardene som står på høyder og topper rundt om er fine turmål.

Salomonshedlaren

Salomonshedlaren ligger under den bratte fjellveggen ned mot Store Salomonsvatn. De mange kultursporene og bygningsrestene viser at helleren har hatt svært ulik bruk fra middelalderen og fram til i dag. Muligens var Salomon Suleskar den første som bodde under helleren omkring 1660. Helleren var bosatt fra 1819 til 1826 og i årene etter var det en hel husrekke her inne. Stedet ligger lunt til, her er noe skog, rikelig med mye vilt og etter tradisjonen den største fisken i Sira. Noen sa på spøk at plassen Salomonshelleren var den beste gården i Øvre Sirdal «for ingen hadde kortere vei til Lyse». Og fjellveien til Lyse var bedre enn den de hadde fra Ådneram, for man slapp de fæle Lysebrekkene. Fra 1850 til 1905 fungerte helleren og bygningene som driftelege (felege).

Ta en tur til selve Grauthelleren

Helleren som har gitt navn til Grautheller ligger under bergveggen nord for vatnet, vest for kraftstasjonen. Noen mener at navnet forteller at dette var et sted der en spiste, men de fleste tror nok til at ordet kommer fra gammelnorsk «grjot» som betyr løs stein. Steinmurer forteller at her har folk overnattet under fjellveggen i tidligere tider, kanskje når de passet sau på beite – eller var på jakt. Men sauelort gjør at det ikke er like fristende å overnatte der nå. I området ved helleren er bergarten rik på glimmer. Enkelte steder kan en brette av store stykker og det kan se ut som det blinker i krystaller. Johannes Gulbrandsen fantaserte om dette og mente at der inne kunne det være verdifulle metaller og bli gruvedrift. Resultatet har blitt at det i stedet er bygget kraftstasjon inne i fjellet.

Mye bær og glimrende fiskemuligheter

Hytta er selvbetjent og utstyrt med proviant – men her har du virkelig mulighet til å spe på med både blåbær, molter og ikke minst sprellende fersk, fin aure. Lyse- og Sirdalsheiene har i mange år vært preget av sure vatn og dårlig fiske. I de siste årene har fisket tatt seg kraftig opp. Det gjelder også her i Grautheller. Medlemmer av STF fisker gratis i Grauthellervatnet.

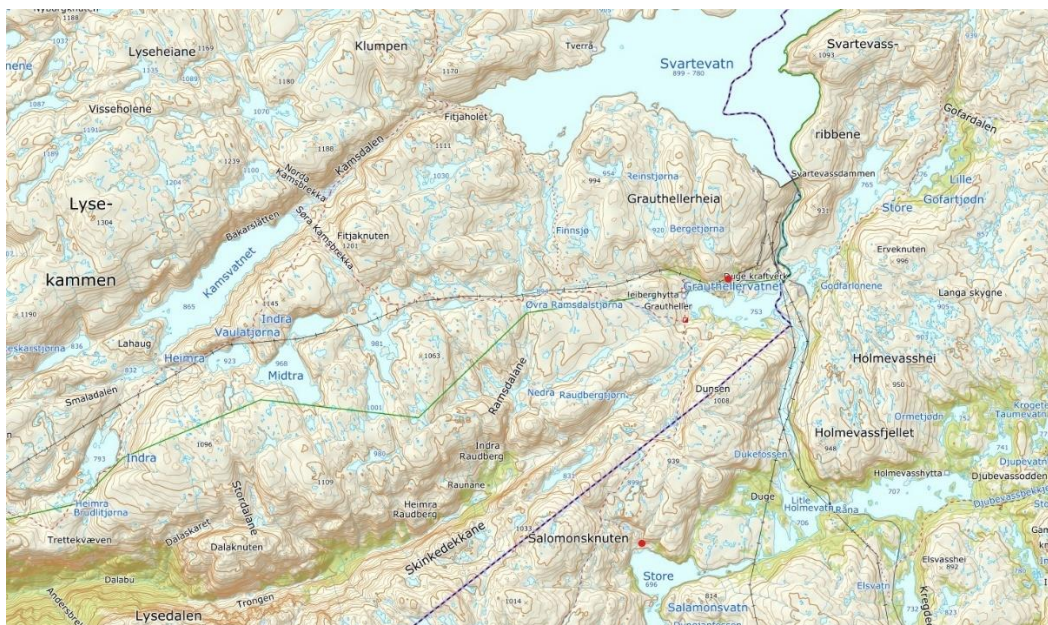
Lysedalen – et C-moment av en tur. Umerket

Lysedalen er kanskje Rogalands villeste dal. De 8-900 meter bratte fjellsidene stuper ned i røyser og kampesteiner. Men dalen har også områder der elgen beiter uforstyrret i urskog av varmekjære lauvtrær og sjeldne planter. Lysedalen er Lysefjordens direkte forlengelse østover. Den starter ved

den flate moen i Lysebotn og slutter her ved Lysedalskjeften og Grautheller. Deler av Lysedalen er med i Setesdal Vesthei-Ryfylkeheiene landskapsvernområde, ikke minst på grunn av sin vilde karakter – nesten uten spor etter mennesker og husdyr.

Turisthytten i Grautheller er det beste utgangspunktet for å oppleve denne dramatiske dalen – enten du vil ta en smakebit av den øverste (snilleste) delen – eller forsøke å gå gjennom hele dalen til Lysebotn. Det er bokstavelig talt en tur fra stein til stein og tar hele dagen. Det toppe seg ved Trongen der den smale passasjen sperres av en høl, en foss og kampesteiner som i perioder med mye vann selv spreke folk kan ha problemer med å komme forbi. Et godt råd: Ta turen i en tørr periode.

Kart med Grautheller og Salomonshedlaren inntegnet med rødt.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

**Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane**

Velkommen til Taumevatn 790 moh

Sirdal kommune har rype i kommunevåpenet sitt. Det er ikke rart. Her finnes noen av de beste rypeområdene i Sør-Norge. Den rike rypebestanden har til alle tider vært et viktig næringsgrunnlag for folk i Øvre Sirdal. Det fortelles at i toppår før krigen ble det eksportert 50-6000 ryper fra Sirdal til forhandlere i Egersund. Her ved Taumevatn kan du oppleve ryper i sitt rette element, men også fiskerike og levende vassdrag. Taumevassdraget er varig vernet og det eneste uregulerte vassdraget i Sirdal. Nyt det.

Turisthytten som ble tatt av vårflommen

Turisthytten du er på nå sto ferdig i 1997. Men den er ikke den første her inne. Allerede i 1971 bygde Stavanger Turistforening en hytte ved bekken nedenfor, lik den som i dag står ved Kringlevatn lenger nord. Den inngikk i det nye rutenettet som ble etablert som følge av at Svartevassmagasinet ble bygget og Lysebu ble demmet ned. Taumevasshytta fungerte godt i 20 år, men så skjedde det noe med snøforholdene. Tre år etter hverandre ble det lokal oppdemming under vårflommen og vannet sto 1 meter høyt inne i hytta. Det var med god grunn at denne nye hytten ble flyttet opp på haugen like ved.

Et tradisjonsrikt jaktområde

Før den siste oppdemningen av Rosskreppfjorden på slutten av 1960-talet og etableringen av Svartevassmagasinet på midten av 1970-talet, var områdene ved Taumevatn en del av de helt sentrale leveområdene for villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Her var det villrein hele

året, og spesielt mye dyr i forbindelse med de store trekkene sent på høsten og tidlig om våren. Dyregraven ved Taumevatnet, like nord for turisthytta, vitner om at dyrene brukte dette området.

Det var nok Osломannen Thv. Heiberg som først satte Taumevatnet på «turistkartet». Han kjøpte Taumevassheia i 1911. Med på kjøpet fulgte Taumevassletta, den eldste hytten i hele fjellområdet her, bygget på 1800-tallet av stortingsmann Heistein. Tre-fire år tidligere hadde Heiberg kjøpt Østre Holmevasshei og bygget jakthytter på Steet ved Holmevatn. Thv. Heibergs formål med kjøpene var å videreutvikle eiendommene til jakt og fiske. Han markedsførte jakttilbudet sitt i inn- og utland og i salgskatalogen «Reindeer shootings i South Norway» som han utgav omkring 1930 omtalte han «Taumevand» slik:

Post, Fidjeland, Øvre Sirdal pr. Flekkefjord.

Doctor, Flekkefjord.

Telegraph, Omlid, Øvre Sirdal.

Provisions, Flekkefjord.

Access, from Christianssand or Stavanger 9 hours motor car to Aadneram in Upper Sirdal. From this farm 5 hours walk or ride to hut.

Furnished hut with 3 beds and separate room for hunters. Boat and firewood. Trout in several lakes and rivers. Taumevand beat is an old and well-known place for reindeer. About one fourth of the ground is excellent rype ground.

Not shot last 4 years. Limit 6 reindeer.

Jaktinteressen for Taumevatnområdet var så stort at Heiberg i 1938 fikk bygget en hytte til ved Osalegå, der det tidligere hadde vært et driftelege (felege). Den var kledd med sink og lik hovedhytta som i dag står som del av Heibergtunet Storevatn. Denne hytta brant under jakten i 1961. Statskog som i dag eier hele den store Heibergeiendommen satte i 1982 opp en utleiehytte på branntuftene.

På grunn av reguleringsmagasinene og den stadig økende ferdselen inn Flatstøldalen fra de mange hyttene i Sirdal, er det sjeldent å møte villrein ved Taumevatn i dag. Kombinasjonen av store naturinngrep og flere folk i fjellet har stengt villreinen ute fra sitt gamle kjerneområde. Fjellområdet østover mot Rosskreppfjorden er fremdeles et viktig område for villreinen store deler av året, men selv der oppe trekker villreinen unna i juli og august når det er mest folk i fjellet.

Både hytta på Taumevassletta og Osalegå leies ut av Statskog til friluftsliv, jakt og fiske. Dersom du vil få med en eim av jakthistorien her, skal du ta en tur langs vatnet, forbi dyregraven og fram til de to jakthyttene. Den nedre turistløypen til Storevatn går like forbi.

Taumevassletta med Heibergs jakthytte. I bakgrunnen elven som kommer fra Storevatn

Nyt det rike plante – og fuglelivet

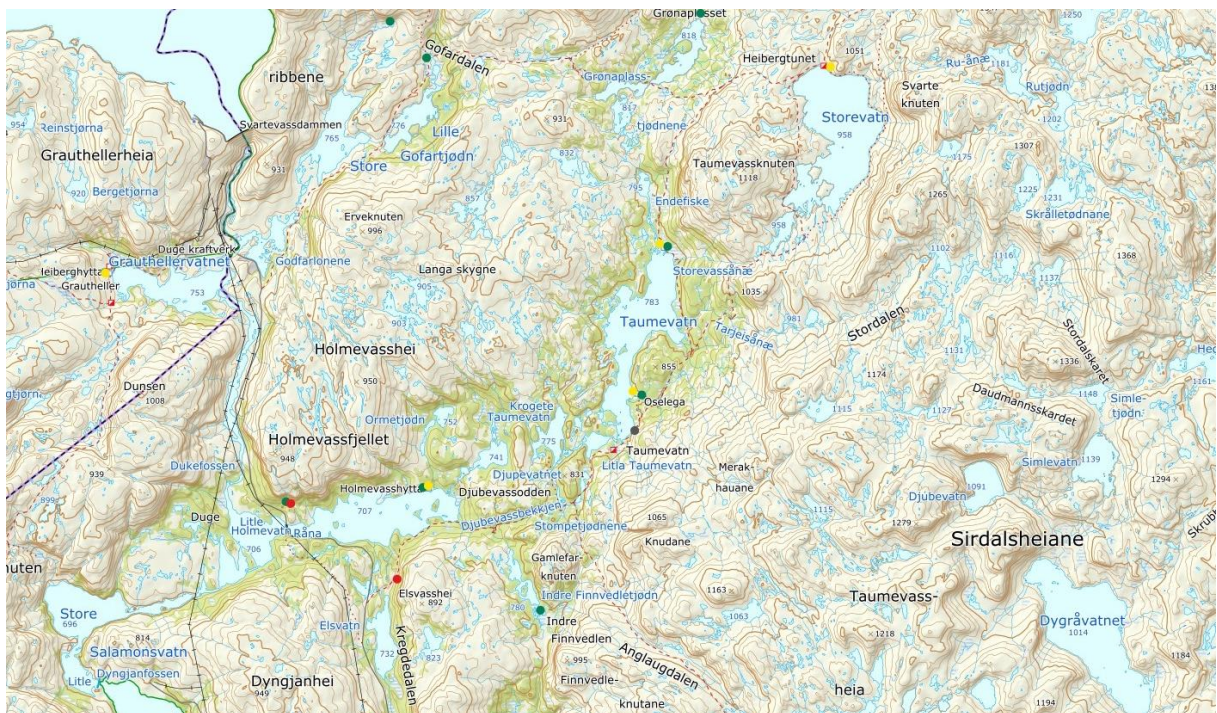
Botanisk sett er ikke Sirdalsheiene noen sensasjon. Men Taumevassområdet og spesielt dalføret nordover til Grønapplassen står i merkelig kontrast til de karrige forholdene i heia rundt. Her står bjørkekrattet tett ned mot vassdraget og gras og lynghei brer seg villig oppover skråningene. Om høsten sørger fjellbjørken og rypebærlauvet for at landskapet flammer i gult og rødt. Forklaringen på planterikdommen ligger i fjellgrunnen. Gneisen her har en annen glimmertype (biotitt) som har større evne til å nøytralisere den sure nedbøren og gir rikere jordsmonn enn det granittområdene gjør. Dette er også et ekstra godt rypeterreng. Årsaken er nok de store mengdene med blåbær, rypebær og krekling du finner her, men også den rike bestanden av bjørkekratt langs vassdraget. Det gir gode beiteforhold og beskyttelse både sommer og vinter. I de frodige områdene omkring Taumevatnet er lirypenes revir, mens fjellrypa trives på snaufjellet høyere oppe. Men det er ikke bare rype som liker seg her. Fossekallen trives langs vassdraget og er du heldig kan du se både svartand og rødstilk.

Mye bær og glimrende fiskemuligheter

Hytta er selvbetjent og utstyrt med proviant – men her har du virkelig mulighet til å spe på med både blåbær, molter, tyttebær og ikke minst sprellende fersk, fin aure. Lyse- og Sirdalsheiene har i mange år vært preget av sure vatn og dårlig fiske. I de siste årene har fisket tatt seg kraftig opp, ikke minst på grunn av kalking av vassdraget. Medlemmer av STF fisker gratis på hele Statskog sin eiendom. Aktuelle vatn er Taumevassdraget fra Grønapplastjødnane i nord til Holmevatn i sør. I tillegg Elsvatn og Kregdetjødnæ. NB Det er ikke fritt fiske i Godfardalen.

Taumevatnet sett fra løypen mot Storevatn

Kart over registrerte kulturminner. Fargeforklaring: **Feleger** – dyregrav – **Heiberghytte** – **Hidler**

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Litle Aurådalen – 1000 moh

Aurådalen har fra de tidligste tider vært jakt- og beiteområde – og ferdselsvei. Her kom de første jegerne etter at iskapen over Norge forsvant, her gikk Skinneveien, den kanskje mest kjente ferdselsveien mellom Ryfylke og Setesdal, og store dyredrifter beitet seg over heia fra Årdal og over til markedene på Østlandet. Selve Aurådalen og områdene omkring elva Sira er nå sterkt preget av Svartevassmagasinet, men sidedalen Litle Aurådalen har fått ligget i fred for kraftutbyggerne.

Den første turisthytta ble bygget i Litle Aurådalen i 1974. Bakgrunnen var Svartevassutbyggingen og neddemming av turisthytta Lysebu som lå ved Sira. Etter mange års problemer med lokal oppdemming i forbindelse med snøsmelting og vann inne i hytta, besluttet Stavanger Turistforening å bygge ny hytte på høyden like ved. Nyhytta sto ferdig i 1992. Den gamle hytta disponeres av Strand beitelag som viderefører beitetradisjonen her inne i Lyseheiene.

Litle Aurådalen sett fra nord. Turisthytta er erstatning for Lysebu. Lysebu ved elva Sira lå på andre siden av fjellryggen i bakgrunnen. Bak til venstre ruver Loneknuten.

Bunnsmorene preger dalen

Litle Aurådalen med sine koller og åser vitner om at istiden ikke gjorde rent bord over alt. Iskapen har her ikke vært sterk nok til å lage dalen rein og ryddig, selv etter mange forsøk. Isen ga opp for ca 9000 år siden og etterlot seg løsmasser i dalbunnen og oppover fjellsidene. Denne bunnsmorenen består av alt fra små partikler til store steinblokker, og dalen står derfor i kontrast til de blankskurte fjellplatåene omkring. Det setter også sitt preg på plantelivet. Bergartene omkring her er for det meste sure grunnfjellsbergarter som gneis og granitt med lite næringsstoffer. Men isbreen har gjort

plantelivet en god tjeneste ved at de har fraktet små partikler av fyllittskifer fra de høyeste fjelltoppene og lagt dem igjen nede i dalen sammen med næringsfattige grunnfjellsmassene. Det er ulike lyngarter, gras og halvgras som dominerer.

Leveområde for villrein

Det var nok for 9000 år siden de første jegerne gikk gjennom Litle Aurådalen. Kanskje kom de fra Årdal i Ryfylke. Auråhorten og områdene ved Litle Aurådalen var i utgangspunktet et av de helt sentrale leveområdene for villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Store villreintrekk gikk gjennom området både vår og høst, og det var svært gode beiter i Aurådalen. I gammel jaktlitteratur er det mange og rike skildringer av jaktområdene vest for Store Auravatnet og Aurådalen. I dag er det sjeldent at det beiter store flokker vest for Svartevassmagasinet. Den enorme, kunstige innsjøen er en effektiv barriere og mange av de gamle trekkveiene er blokkerte.

Områdene på vestsiden blir fremdeles brukt av bukkeflokker om våren og sommeren, men på høsten og om vinteren er det lite dyr å se. Det er spennende å observere at dyra fremdeles bruker det gamle trekket ved utløpet av Ytre Storevatnet, når vannstanden i magasinet er så lav at dette blir liggende på tørt land.

Litle Aurådalen var en del av Thv. Heibergs imperie

Thv Heibergs første eiendomskjøp i Ryfylke og Setesdal var da han kjøpte «Lyseheien» av bønder i Lysebotn i 1904. Dette ble jaktfelt nr 1 og han satte raskt opp en jaktvilla ved Grauthellervatnet. Jaktfeltet strekte seg helt nord til Litle Aurådal og ble vurdert som et av de aller beste terrengene. Men avstandene var store og for å utnytte den nordlige delen av eiendommen bedre satte Heiberg også opp en hytte ved Tverrå, vest for Lysebu.

Men det var nok i første rekke da han kjøpte Øvre Suleskarheia i 1906 at det skikkelig ble fart i jaktutøvelsen omkring Aurådalen. Heiberg opprettet «jaktfelt nr 3 Aurevand». Dette ble ansett som et av de beste villreinterrengene i Sør-Norge og etter hvert bygget Heiberg en hel liten hyttekoloni i nordenden av Store Auravatnet, like østenfor munningen av Litle Auradalen. Dette var en eiendom som opprinnelig tilhørte tre gårder ved Botsvatnet og adkomsten var da også fra Botsvatn. Det var en drøy tur derfra og inn til hyttene ved Store Auravatnet.

Av alle Heibergs hytter var nok hovedhytta ved Aurevatnet den best vedlikeholdte og best utstyrte. En kjent engelsk sportsmann og jeger la sin elsk på dette området. Han forbedret hytta og satte opp flere bygninger. Da Heiberg senere begynte å kle hyttene inn med sinkplater, valgte Harvey å kle inn «sin Aurevasshytte» med kobberplater, for å skille den ut som helt spesiell.

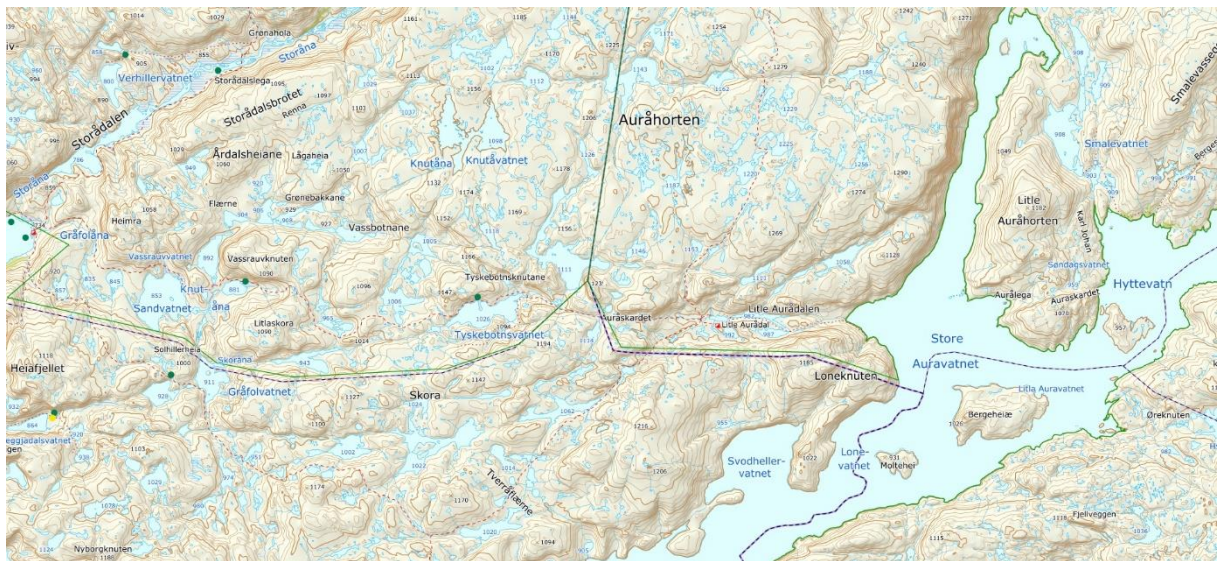
Og reinsdyr var det mye av. På kartene kan vi lese «Karl Johan» som stedsnavn mellom Litle Auravatnet og Hyttevatn. Heiberg satte selv navn på denne trekktruten for «der tripper reinen slik som damene på Karl Johan». Hyttene ved Auravatn og deler av Karl Johan er nå druknet i Svartevassmagasinet.

Lange beitetradisjoner

I 2020 ble den første historiske vandrerute åpnet i Rogaland. Den går på den gamle drifteveien fra Årdal til Viglesdalen, og videre forbi Stakken og Storhiller til Nilsebu. Historiske vandreruter finnes over hele landet og er et samarbeid mellom Riksantikvaren og turistforeningen. De utvalgte rutene gir deg flotte friluftsopplevelser i kombinasjon med spennende kulturarv. Drifteveien fra Årdal går tilbake til 1700-tallet da «heiakarane» gikk med dyredrifter over fjellet til Oslo. Handelen og ferdseien langs denne ga Viglesdalen innflytelse og posisjon. På det meste hadde de 7 støler og var eier av beitet fra Nes i vest til fylkesgrensen ved Litle Aurådalen i øst.

Turistløypen mellom Nilsebu og Litle Aurådalen følger samme traseen som de gamle dyredriftene brukte. Første stopp etter Nilsebu var Vassrau. Hidleren der ble brukt av gjeterne med saue- og storfedrifter som var på vei østover. Der ble også stølt – og fra 1850 til 1900 ble hidleren intensivt brukt som feleger. Gjeterne måtte på grunn av rovdryfaren samle dyra inn om kvelden. Neste stopp for dyredriftene var i Tyskebotn, bare 4 km vest for hytta i Litle Aurådalen. Ved Tyskebotnvatnet ligger fremdeles tuftene av et bygg under hidleren. Også Tyskebotn ble brukt til legegjeting mellom 1850 og 1900. Fra Tyskebotn fortsatte driftene gjennom Litle Aurådalen og videre østover. Tyskebotn er et flott turmål dersom du vil ha en smak av den historiske beitebruken.

Strand beitelag bygger på lange tradisjoner når de fremdeles har sauer på beite her inne i Litle Aurådalen. Men det er slutt på den tiden da gjeterne var sammen med dyra hele beiteperioden og samlet dem inn på legå om natten. Rovdryfaren er redusert og landbrukspolitikken endret.

Kart over området. Driftelegre er avmerket med grønt.

Auråhorten står i sterk kontrast til Litle Aurådalen. Her har den mektige iskapen gjort rent bord. Bare store og små flyttblokker ligger igjen på de blanke bergene. I dette karrige og isskurte landskapet er laven på steinene kanskje den mest synlige delen av plantelivet. Men er du heldig kan du treffe på små bukkeflokker av villrein eller skremme opp noen fjellryper. Fjellrypa trives mellom steinblokkene på det blanke snaufjellet og er en karakterfugl i området. Det er grunnen til at hytta i Litle Aurådalen om høsten blir mye brukt av rypejegere.

Fiske

Det er flott aure i Svartevassmagasinet og mange andre vann i området. Fiskekort må løses (Statskog), men medlemmer i Stavanger turistforening har fritt stangfiske.

I bakgrunnen hytta som nå disponeres av Strand Beitelag.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Nilsebu 730 moh

Nå er du virkelig på historisk grunn. Her rundt Nilsebuvatnet er det funnet flere steinalderboplasser. De ble undersøkt på 1960-tallet før vannet ble demmet opp. Når magasinet er fullt er vannstanden 10 meter høyere enn den opprinnelige, men med lav vannstand bør du ha øynene med deg. For noen år siden ble det i strandsonen funnet en grønnsøks fra eldre steinalder.

Nilsebu og Gråfollåna fotografert 1964 - før vatnet ble regulert. Til venstre den tømrede gjeterhytta som måtte fjernes som følge av oppdemningen av vatnet. Like ved hytta ble det gravd ut en steinalderboplass. I samme området lå fiskerbua som «Nils fiskar» fra Viglesdal satte opp i slutten av 1700-tallet og felegeret Gråfollega. Navnet skal felega ha fått etter en grå hest, en fole, som ofte kom uoppfordret for å hjelpe folk med å krysse elva.

Nilsebuhytta ble åpnet i 1911. Samme året skaffet også foreningen båter til Nilsebuvatnet, med tilhørende skilt «STF. En båt på hver side.» Båtene ble brukt til å frakte folk og utstyr inn til Nilsebu, men også til å sette garn og drive fiske. Hytta ble påbygd og ombygd både i 1955 og 1981 og ble i en årrekke drevet som betjent hytte som tilbød gjestene mat og motorbåtskys over vannet. Ofte sto det sto selv fisket ørret på menyen. Siste året hytta var betjent var 1961.

Fra 1700-tallet hørte hele området østover til fylkesgrensen under gården Viglesdal og hver sommer dro Nils Hansen Viglesdal inn i fjellet med beitedyr. Favorittstedet var på østsiden av Nilsebuvatnet. Det har alltid vært et svært godt fiske i Nilsebu og Storådalen og i 1780 fikk han bygd en liten fiskebu «Nilsabu» nær utløpet. Ifølge tradisjonen var det «Nils fiskar» som navnet Nilsebu kommer av. Senere ble det bygget en steinbu som i 1909 ble avløst av en tømret jakt- og gjeterbu.

Villreinen er i ferd med å komme tilbake

Områdene ved Nilsebu ble regelmessig brukt av villreinstammen i Setesdal-Ryfylke villreinområde før etableringen av Svartevassmagasinet og Blåsjø på 1970 og 1980-tallet. På senvinteren kom dyra trekkende nordover fra vinterbeiteområda lenger sør i heiene for å utnytte de frodige vårbeitene vestover mot Lyngsvatnet. Simlene trakk raskt østover til kalvingsområdene, og da gjerne forbi Nilsebu. En del bukker ble likevel stående gjennom sommeren og fram til jakta. Fra 1970-tallet etablerte det seg og en liten flokk som hadde fast tilhold i disse områdene. Etter etableringen av Blåsjømagasinet på 1980-talet ble denne villrein flokken borte, og fra slutten av 1990-talet har det knapt vært mulig å se villrein ved Nilsebu. De siste fem årene har det igjen vært dyr i området, og særlig i Storådalen er det gjort regelmessige observasjoner. Det er da helst snakk om mindre bukkflokker som beiter i området fra senvinteren og fram mot sommeren. Det er registrert flere dyregraver vest og sør for Nilsebu, noe som vitner om at dyra regelmessig brukte disse områdene i tidligere tider. Dyregraven ved Lyngsneset er nå demmet ned i Lyngsvatnet, mens to lokaliteter er fremdeles synlige mellom Dyragravvatnet og Kannekleiv, like ved turiststien mellom Nilsebu og Stakken. Disse er ikke murt opp av stein som de andre gravene i våre heier og mangler ledegjerder - så det er noe usikkerhet blant arkeologene om det er dyregraver eller naturlige groper. Ta en nærmere kikk dersom du passerer området. Hva tror du? Det ligger også dyregraver ved Dyrgrøvtjørnene vest for Lysekammen.

Få med deg en smak av Lusaheia landskapsvernomsråde

Du skal ikke gå mange meter østover fra turisthytta før du kommer inn i Lusaheia landskapsvernomsråde. Verneområdet har fått navn etter selve Lusaheia; det karrige fjellområdet litt lenger nord, der Eidavatn turisthytte ligger. Men landskapsvernomsrådet fortsetter også øst for Nilsebu fram til Aurahorten og fylkesgrensen mot Agder. Det er et stort og flatt fjellplatå med blankskurte granitter og gneiser - overstrødd av «lus». «Lus» er de mange flyttblokkene som ligger strødd rundt om og som ble liggende igjen da isbreen smeltet. På avstand ser Lusaheia flat og lettgått ut, men i praksis vil du oppleve at du skal ha god tid når du skal ta deg fram. Det flate platået er oppsprukket med en mengde små vann og tverrdaler, som av og til kan være vanskelige å krysse.

Storådalen er som en oase å regne i forhold til selve steinheiene omkring. Denne frodige høyfjellsdalen skjærer seg gjennom landskapsvernomsrådet fra Nilsebuvatnet og nordøstover. Her har vært sammenhengende beitedrift siden 1800-tallet. Minst Like lenge har dalen vært kjent som et godt område for jakt og fiske. Gjetere, jegere og fiskere overnattet gjerne i felægrene som det finns mange av oppover i dalen. De er på kartet vist med grønn farge.

Dersom du virkelig vil oppleve det karrige, blankslipte og storslåtte landskapet som kjennetegner Lusaheia skal du lage deg en rundtur øst for Nilsebuhytta. Følg turistløypen mot Litle Aurådalen til Sandvatnet. Derfra kan du dreie nordover og ta for deg det isslipte landskapet nordover mot Storådalsbrotet og østover mot Knutåna og Knutåvatnet. I dette karrige landskapet er laven på steinene kanskje den mest synlige delen av plantelivet. Men er du heldig kan du treffe på villrein eller skremme opp noen fjellryper. Fjellrypa trives mellom steinblokkene på det blanke snaufjellet og er en karakterfugl i området.

Topptur

Dersom du vil kombinere med en topptur så er Heimra Tverrfjellet (1058 moh) det ideelle turmål. Her vil du virkelig få et perspektiv over både Lusaheia, Nilsebuområdet og Årdalsheiene lenger vest.

Bildet viser Gråfollåna med Heimra Tverrfjellet ruvende i bakgrunnen.

Familievennlig fiskeparadis

Området rundt Nilsebuvatnet er et familievennlig fiskeparadis med fisk i alle vatn. Pakk fiskestangen og smør en god matpakke for fine fisketurer. Hjelmelandsheiene har mange fine fiskevatn. Dette skyldes ikke minst de kalkholdige bergartene du finner flere steder i fjellet. Særlig rundt Stakken og Nilsebu trenger du ikke gå langt for å prøve fiskelykken. Aktuelle vatn utenom Nilsebuvatnet er nedre del av Storådalen, Stakkavatnet, Storhillervatnet og Dyragravvatnet. Medlemskort i STF gjelder som fiskekort.

Oppsøk spor etter driftetraffikk og legegjeting

I 2020 ble den første historiske vandrerute åpnet i Rogaland. Den går på den gamle drifteveien fra Årdal til Viglesdalen, og videre forbi Stakken og Storhiller til Nilsebu. Historiske vandreruter finnes over hele landet og er et samarbeid mellom Riksantikvaren og turistforeningen. De utvalgte rutene gir deg flotte friluftsopplevelser i kombinasjon med spennende kulturarv. Drifteveien fra Årdal går tilbake til 1700-tallet da «heiakarane» gikk med dyredrifter over fjellet til Oslo. Dyrene beitet seg over fjellet, og driftene kunne ligge lenge på samme sted. Ferdseien langs drifteveien ga Viglesdalen innflytelse og posisjon. På det meste hadde de 7 støler og var eier av beitet fra Nes i vest til fylkesgrensen ved Litle Aurådalen i øst.

Turistløypen mellom Nilsebu og Litle Aurådalen følger samme traseen som de gamle dyredriftene brukte. Første stopp etter Nilsebu var Vassrau. Hidleren der ble brukt av saue- og storfedriftene på vei østover. Neste stopp for dyredriftene var i Tyskebotn, bare 4 km vest for hytta i Litle Aurådalen. Ved Tyskebotnvatnet ligger fremdeles tuftene av et bygg under hidleren. Fra Tyskebotn fortsatte driftene gjennom Litle Aurådalen og videre østover. Fra 1850 til 1900 var det ekstra omfattende bruk av heia til beite. 11000 sauer, 200 storfe og noen hester brukte heiebeitet hvert år. De brukte da

«læger» der de samlet dyrene om natten på grunn av rovdryfaren. Slike læger kan du finne spor av flere steder i Storådalen (Kvildalshidleren, Søra og Nora Legå i Krumsåkvvelven, Storådalslega og Verhidler) og i Vassrau og Tyskebotn langs turistløypen til Litle Aurådal.

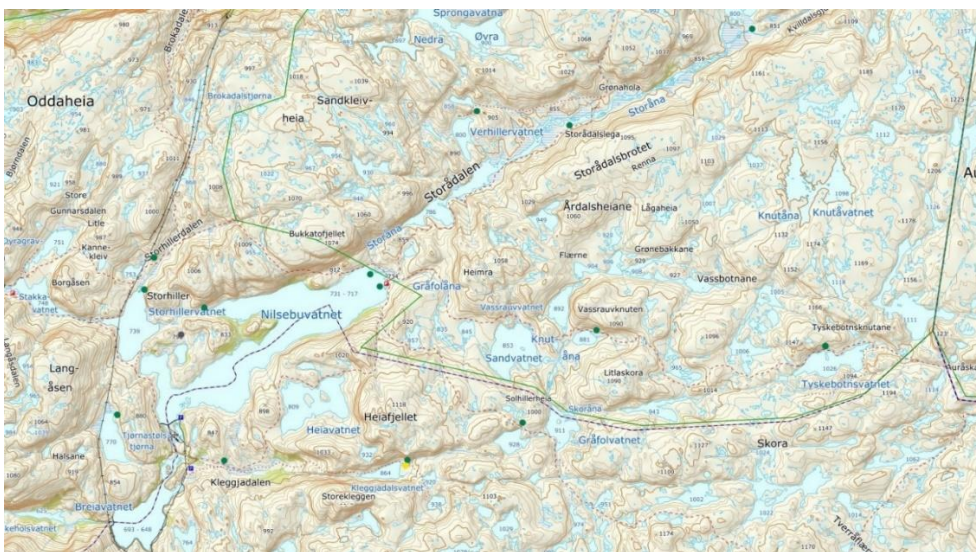
Ta en tur til steinalderen

Det er gjort funn av steinalderboplasser ved Nilsebuvatnet like nedenfor turisthytta. Men det aller eldste funnet i Ryfylke-Setesdalsheiene er ved Storhiller litt lenger vest. Legg en dagstur dit.

Storhiller har i ulike perioder blitt brukt til driftelege, støl og jaktbu, helt siden de første menneskene fulgte villreinen opp i fjellet. Selve helleren er stor og flaten måler 20x8 meter. 30 meter sør for denne ligger flere murer med rominndeling som har hørt til den gamle stølen. Hvor gamle disse tuftene er vet vi ikke, men det er grunn til å tro at stølen er bygget i middelalderen. Arkeologisk museum har i helleren funnet steinredskaper som er 9000 år gamle.

Du følger den merkede ruten mot Stakken over Bukkatofjellet og ned Storhillerdalen. Selve hidleren ligger under den bratte fjellveggen i nordre ende av Storhillervatnet. I Storhiller står i dag en rød hytte. Den blir liten der den ligger under den mørke, stupbratte fjellsiden. Sauer beiter på de irrgroenne flatene omkring De aller eldste bosetningslevningene ligger godt skjult i hidlergolvet under tykke lag av sauemøkk. Her har arkeologer påvist flint, kvarts og bergkrystaller fra eldre og yngre steinalder. Kanskje var stedet mellomstasjon for reinsjegere for 9000 år siden – på vei til fangstterrenget ved Gyvatnet/Øvre Storvatnet, midt i hjertet av Dyraheio.

Kart over området. Drifteleger/feleger er merket med grønn farge

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

**Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane**

Velkommen til Eidavatn 1080 moh

Lusaheia har fått navn etter de mange små og store «lusene» som ligger spredd rundt om i det åpne landskapet. En mengde avrundete steinblokker i alle størrelser ble fraktet hit under siste istid og ligger spredd utover det flate og bølgende fjellandskapet med blankskurte gneiser og granitter og minimalt med vegetasjon. Noen synes det er vakkert, andre goldt og skremmende - andre igjen styggfint.

Turisthytta ble oppført som erstatning for Blåfjellhytta i 1976. Den tradisjonsrike Blåfjellhytta måtte ut av turistforeningens rutenett som følge av Ulla-Førre utbygningen. Det var behov for en ny hytte som kunne binde det nye hytte- og rutenettet øst for Blåsjø med hyttene lenger vest i Hjelmeland.

Lusaheia landskapsvernområde

Lusaheia landskapsvernområde ble opprettet 1991 og formålet var «å ta vare på eit særmerkt og vakkert høyfjellslandskap som inneheld sjeldne og sårbare naturelement». Verneformålet skiller seg fra formålene i de andre områdene i Ryfylke- og Setesdalsheiene. Her er det landskapet som er fremhevet, et mindre fokus på villrein og andre biologiske verdier.

Lag din egen tur. Landskapet er turmål i seg selv

Det er en egen opplevelse å gå blant steiner og blokker som ligger på det blankskurte berget i Lusaheia. Her er ikke turmålet et bestemt sted – men snarere et landskap der de samme geologiske elementene gjentar seg.

På avstand ser terrenget flatt og greit ut – en bølgende flate av granitt og gneis. Det er lett å gå – men vi kan ikke uten videre gå hvor vi vil. De markerte sprekkesonene skjærer seg på kryss og tvers

gjennom Lusaheia. I flere av sprekkene er det lange, smale innsjøer eller elver, og det er ofte bratt ned på sidene. Sprekkemønsteret er lett å se på kartet og enda lettere på flyfoto. Gå litt utenom løypene. Du vil garantert få noen overraskelser i form av klatring ned i sprekkesonene.

De mange flyttblokkene som har gitt området navn har ligget inni, oppå eller helt i bunnen av innlandsisen som i hovedsak beveget seg fra øst mot vest. Mange blokker er kanskje bare flyttet en kilometer eller to, andre har med sikkerhet reist lenger. Disse består av helt andre bergarter enn de gneisene og granittene vi finner på Lusaheia. Du vil se at alle blokkene er avrundet og slipte i kantene etter isbretransporten.

Fjellrypa er karakterfugl

Den trives mellom steinblokkene på det blanke snaufjellet. Men er du heldig kan du også møte snøspurv, heilo og fjæreplytt. I smågnagerår vil du kunne se flere rovfugler, blant annet fjellvåk.

Steinene har også sitt spesielle planteliv.

De harde og sure bergartene gjør at floraen er fattig. Det er mest ulike lyng-, gras- og mosearter som dominerer der det finnes et tynt lag jord. Men selve steinene og bergene er ofte ikke så nakne som en skal tro. De kan være helt eller delvis dekket av ulike skorpelavene. De er i den grad formet til underlaget at de så å si er en del av det. Det finnes hundrevis av arter, ikke minst gjelder dette her på høyfjellet. Mange av dem er like grå som steinen de vokser på, andre er mer iøyenfallende. Kartlaven danner uregelmessige tegninger som har en slående likhet med kart. De svarte partiene er skålformede fruktlegemer der det dannes sporer.

Kart over registrerte kulturminner. Fargekode: **Hidler – Fangstanlegg (dyregrav/bogastelle)**

Vister etter villrein

Før etableringen av Blåsjømagasinet på 1980-talet var områdene rundt Eidavatn mye brukt av villreinen store deler av året. De siste 30 årene har fostringsflokkene nesten blitt borte, men du kan fremdeles møte på små bukkeflokker. Villreinen er her helst om vinteren fra desember til april, men det er og dyr å se om sommeren. På våren og om høsten er det lite dyr i disse områdene.

Rundt selve Eidavatnet ligger det flere kulturminner fra gammel villreinjakt som viser at dette har vært et viktig område for villreinen i lang tid. I de eldste tider måtte jegerne ty til det de kunne lage av herberge under steiner og utoverhengende berg. De bodde i hidlerne de murte opp så lenge jakten varte.

Jegerne bygde også fangstanlegg i form av dyregraver, steingjerder og bogasteller. På kartet er slike synlige fangstanlegg merket med grått. De er fine turmål fra Eidavatn. Med rødt er merket hidlere som ble brukt av jegere og i forbindelse med ferdselen mellom Jøsenfjorden og Setesdal. Folk fra Ulladalen og Førre holdt seg ofte i Blåfjellhidleren. Den ligger under den bratte fjellveggen til Stora Blåfjell, med utsikt mot Torjå og Store Blåfjellvatnet. Den er forbundet med sagn og mystikk. Det hendte at jegeren om natten ble løftet opp av usynlige hender og kasta ut av herberget.

Like nord for Blåfjellhytta ligger Litle Sanddalshidleren under en stein. Store Sanddalshidleren ligger under et berg ved et tjern litt lenger nord. Den tørre og forseggjorte Vadlahidleren ligger nord for Skutevatnet. Jensahidleren og Jelsahidleren ligger 2, 5 km øst for turisthytta. Du finner dem ved å ta en avstikker fra turistløypen mot Storsteinen. De har blitt brukt av villreinjegere helt fram til 1970-tallet og er hulrom under store steinblokker med tørrmurte vegger av stein. Jensahidleren er nå restaurert av Hjelmeland fjellstyre og SVR.

Når du først er ved Jensahidleren bør du fortsetter noen hundre meter til mot Årdals-Kringlevatn. Da kommer du til den lille Kryphelleren. Den bærer navnet med rette. Takhøyden er bare en halv meter.

Store Sanddalsheller er en av de mest kjente, men ikke så lett å finne i dette glattslipte og landskapet, med sprekkesoner og nedskjæringer på kryss og tvers. Varden på toppen kunne nok være et godt kjennetegn for slitne reinsjegere og vandrere. Hidleren er tørr og godt bevart. Muren er 6 meter lang – og indre takhøyde 0,8 – 1,1 meter.

Snarveien mellom Setesdal og Hjelmeland gikk her.

Når du vandrer rundt i Lusaheia vil du mange steder se gamle varder. Mange av dem er nok bygget av jegere – men andre er fra den tiden da fjellet var forbindelsen med omverdenen for folk i

Setesdal. Førre var det viktigste knutepunktet mellom Hjelmeland og Setesdal. Fjellveiene som gikk ned til Førre var blant de aller korteste mellom Øvre Setesdal og Ryfylke. Men veiene var ikke

Sanddalsheia

nødvendigvis de letteste. Jøsenfjorden skjærer seg dypt inn i det barske landskapet og de steile fjellsidene var en skikkelig manndomsprøve enten en var på vei vestover med smør og huder eller hadde med salt og korn i sekken tilbake til Setesdal.

Fjellveiene som endte i Førre var nok ikke like flittig i bruk som de som gikk til Lyse og Suldal. Kanskje var den lange ro- og seilturen inn til Stavanger hovedgrunnen til det.

Den var fire fjellveier mellom Førre og Bratteli. Den mest brukte var 4 mil lang og gikk like nord for Eidavatn, og krevde overnatting i en av hidlerne underveis. Ferdselsveien gikk om Vasstøl, inn Vassbotn og Glommedalen, opp Glommedalsbakkene, innom Skihidler og østover forbi Skute, Sanddalen, Årdals-Krymlevatn, over Storsteinsheia, Storsteinen, Gyvatnene, Dyrskard og ned Urene til Bratteli. Stavanger Turistforenings T-merkede løype mellom Melands Grønahei – Eidavatn og Storsteinen følger deler av denne gamle ferdselsveien.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villreinfjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Melands Grønahei 850 moh

Turisthytta på Melands-Grønahei ligger i Vormedalsheia landskapsvernområde, midt i noe av den mest særprega naturen Rogaland har å by på.

Melands Grønahei

Midt i smørøyet

Du er nå midt i smørøyet. Dersom du som de fleste besøkende her på Melands Grønahei har gått opp fra Kleivaland har du allerede fått med deg en del av godbitene i Vormedalsheia:

- Tett skog av gran, furu og bjørk
- Den storslåtte Øyastølsmyra, med Austmannahovudet og Ritlandskrateret hengende over.
- Norges nest største meteorittkrater med smadret og finknust grunnfjell, konglomerater, sandsteiner og 500 år gamle fossiler av sjødyr
- Frodig stølsmiljø ved Ottestøl og Bjørnabu
- Rikt planteliv ved fjellstølen Stråpastøl
- Gråfjell og svarte skiferberg i Austmannsskardet
- Irrgrønne morenesletter ved fjellstølen Raudkleiv
- Og helt til slutt de store terrengdekkende myrene her på Melands - Grønahei.

Men du har mye mer å velge i. Vormedalsheia består av likt og ulikt, avgrenset av Jøsenfjorden i nord, Vormedalen i vest, Grasdalen og Stølsdalen i øst og Norddalen i sør. Vormedalsheia er et tverrsnitt av ryfylkenaturen, men også mye, mye mer. De næringsrike skiferbergene gir grunnlag for

et helt spesielt planteliv med flere svært sjeldne og særpregete planter. Utrolig nok på våre kanter så er det og elver som får renne fritt.

I området bakenfor Stråpastølen kan du finne botaniske godbiter som norsk malurt, skredarve og fjellnøkleblom. I juvet nedenfor lyser store mengder med bergfrue opp.

Mye av dette kan oppleves med hytta som base – eller ved å velge en annen vei tilbake enn den du kom opp. Du kan starte med å studere berget mellom inngangsdøren og vatnet. Det er basalkonglomerat – 600 millioner år gammel omdannet strandgrus.

Her er noen turforslag:

Melands - Grønahei (915)

Legg en ettermiddagstur til den lille toppen like nordøst for hytta. Herfra får du virkelig oppleve kontrasten mellom det nakne grunnfjellet der hytta ligger og det grønnkledde skiferdekket rundt omkring. Er du der på rette årstiden kan det hende du kan kombinere med molteplukking på de mange torvmyrene.

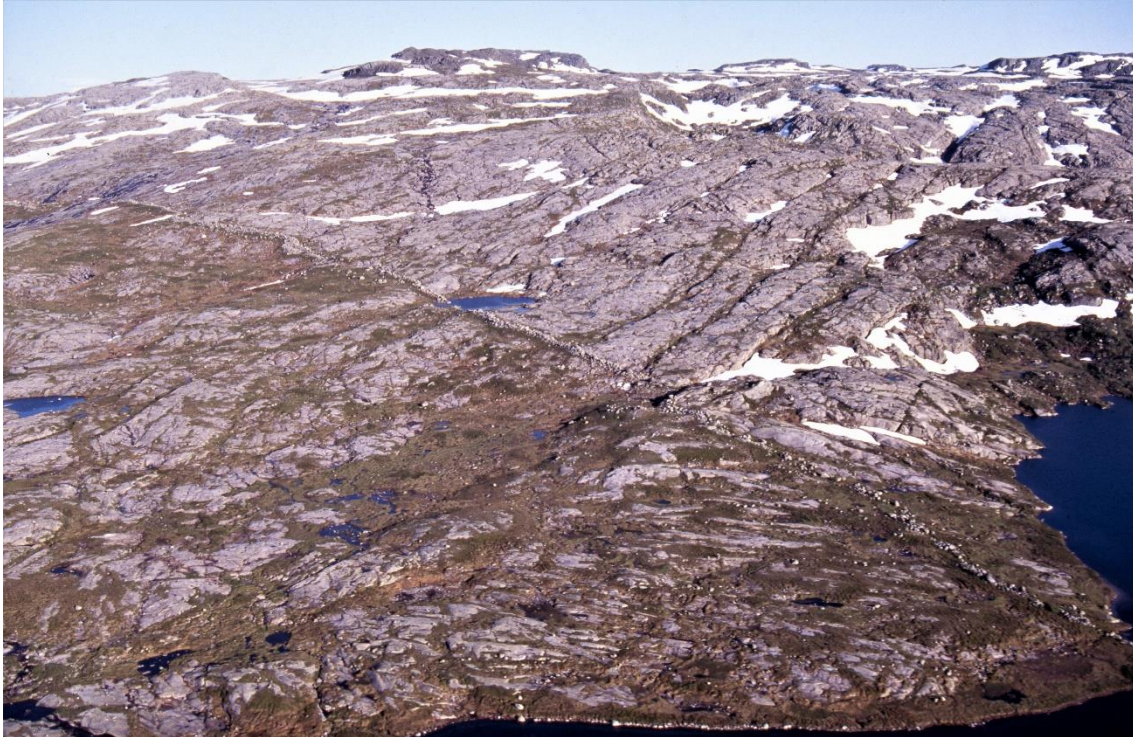
Fjellsenden 1101 moh)

Nyt den flotte varden og utsikten over det åpne området rundt. Fra toppen kan du se store deler av Vormedalsheia. Følg rødmerket løype mot Grasdalen ca 2,5 km. Her er satt opp skilt. Ta opp skråningen mot toppen 8 km tur/retur.

Mange mener at varden på toppen er den fineste i Rogaland. Den ble bygget i 1917 på oppdrag fra Norges Geografiske Oppmåling som ett av de 500 såkalte første-ordens trigometriske punktene i Norge. Det er punkter med 30-50 kilometers avstand som til sammen danner et trekantnett som dekker hele landet. Varden består av kilt stein som er tatt ut på stedet. Det er brukt hammer og meisel, og kilene er boret inn i steinene slik at alle kanter er blitt rette. Sidene er ca 2 meter og varden er 2,5 meter høy. Det er satt opp en minneplate som hedrer de tre fra Vormedalen som bygget varden.

Trollgarden – en nasjonal severdighet

Dette er en relativt lang og umerket tur, men grei å ta i fint vær og med godt kart. Følg merket løype mot Grasdalen og ta av mot Fjellsenden. Gå vest for denne og fortsett nordover mot Nordre Brendeknuten og Kvivassheia.

På avstand kan Trollgarden se ut som et menneskeskapt byggverk: Et stort steinlødd gjerde som slynger seg på blanke berget, flere kilometer langt. Men det er isbrensens verk. I et av mange breframstøtene ble Trollgarden avsatt som en morenerygg, bestående av små steiner og blokker store som hus. Det var nok ikke rart at folk måtte ty til overnaturlige hendelser for å forklare dette fenomenet. Moreneryggen fra dette «Trollgardenstadiet» kan følges mer eller mindre sammenhengende fra Østlandet, langs kysten opp til indre deler av Hardanger og Sogn og videre til Trøndelag.

På tilbaketuren bør du ta deg tid og lete i fossilura mellom Øyastølsmyra og Austmannshovudet. Er du heldig kan du finne trilobitter som levde for 500 mill. år siden.

Kart over sentrale deler av Vormedalsheia. De orange prikkene viser støler fra førreformatorisk tid (før 1500)

Villreinen er tilbake

Vormedalsheia, inkludert områdene omkring turistrytta på Melands - Grønahei, var regelmessig brukt av villreinen før etableringen av Svartevassmagasinet og Blåsjø på 1970 og 1980-talet. På sen vinteren kom dyra trekkende nordover fra vinterbeiteområdene lenger sør i heiene for å utnytte de frodige vårbeitene i vest. Simlene trakk raskt østover til kalvingsområdene, men en del bukker ble værende gjennom sommeren og fram til jakta. Fra 1970-talet var det og en flokk på om lag 300 dyr som hadde fast tilhold i Vormedalsheia. Det ble til og med registrert kalving så langt vest. Etter etableringen av Blåsjømagasinet på 1980-talet ble denne villrein flokken mindre, og fra slutten av 1990-talet har det knapt vært villrein i Vormedalsheia. Dei siste fem åra har imidlertid villreinen igjen vært å se i området. Det er helst snakk om mindre bukkeflokker som beiter i Vormedalsheia både vinter og sommer. Det er ikke registrert mange kulturminner fra villrein jakt i Vormedalsheia. Det tyder på at området, også fra gammelt av, var mindre brukt enn områdene lenger øst i heia.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Krossvatn 1100 moh

Her er du midt i Dyraheio, i kjernen av landskapsområdet av samme navn. Dette praktfulle høyfjellsområdet har rike jakttradisjoner, noe de mange dyregravene og andre kulturminner forteller om.

Dette er noe av det ypperste Rogaland har av natur. Det er det eneste gjenværende høyfjellsområdet av en viss størrelse som fremdeles er tilnærmet urørt. Det er vannkraftutbyggingene som har definert grensene for verneområdene vi har i høyfjellet. Dette gjelder også her i Dyraheio. Det er nesten ingen inngrep innenfor verneområdet, men en skal ikke bevege seg mange meter utenfor landskapsvernområdet før at vi møter Blåsjø og mange tunge inngrep.

Planteelskere bør oppsøke fyllittområdene.

I Dyraheio kan du glede deg over et landskap med store kontraster. Felt med næringsrik fyllitt gjør mange fjellsider grønne og frodige med et enestående rikt planteliv. Plutselig kan du dumpe ned i rene høyfjellssoaser med irrgønne sletter, fargerike planter og innbydende strender. Området der Krossvatn ligger består av hardt grunnfjell, granitt. Men du skal bare ta turen bort til Nøvlenuen for å komme til områder med omdannede leirbergarter, lys og mørk fyllitt. Slikt «råtafjell» finner du også på Grasdalsheia, i Vassdalane, mot Leirnuten og på Litlafjell. Fyllitten smuldrer lett opp, og blir det det beste jordsmonn en kan tenke seg for kravfulle fjellplanter. Her er artsmangfoldet stort – så det kan være greit å ha en fjellflora i bakhånd.

Villreinens kjerneområde

Rundt Krossvatn er det viktige sommerbeiter og vinterbeiter, og du kan møte dyr hele året. Sjansen for å se villrein er særlig stor i juli. Da beiter det store flokker blant annet i Leirdalen, ved Litlafjell og Grønafjell. Det har vært jaktet på villrein her i århundrer. Rundt Krossvatn kan du ennå finne spor etter to dyregraver, flere jakthidlere og to jakthytter i stein fra 1800-talet.

Tuftene etter steinhytte i Leirdalen. Bak Krossvatnet og Nøvlenuten

Restene etter den nærmeste dyregraven ligger ved Nøvletjørna bare et par kilometer fra hytta. Dyregravene forteller om en forholdsvis passiv fangstmetode. Gravene er mannslange, rektangulære og fint murt opp med stein. Gravene ble dekket av kvist mv og ble laget for å fange villrein som følger sine tradisjonelle trekkveier, inntil grunnen svikter og dyret plutselig står fastlåst halvannen meter ned i bakken. Av og til ble det bygget ledegjerder for å sikre at dyrene gikk på de tildekkede dyregravene. Det ser ikke ut til at hensikten var å avlive, men heller å holde dyrene fast. Gravene trengte derfor jevnlig tilsyn. Dyregravene inneholder ikke trekull eller arkeologisk materiale, så de er vanskelige å tidsfeste. Men mye tyder på at de eldste dyregravene her i Suldal og Bykle strekker seg minst 2000 år tilbake i tid, dvs tidlig i eldre jernalder. Et kategorisk forbud mot bruk av dyregraver kom ikke før ved jaktloven i 1863.

Men husk at du ved Krossvatn er gjest i villreinens rike. Ta hensyn og pass på at dyra ikke blir forstyrret, slik at de kan bruke tida på å beite og slipper å bruke energi på å rømme unna folk.

I Steinkilen ligger flere generasjoner jakthytter.

Utsikt vestover fra Grønaffjell. I bakgrunnen Leirnuten, Kringlenuten og Snønuten.

En smak av ferdselsveien mellom Kvilldal og Bykle

Dersom du tar for deg området sør og vest for turisthytta kan du få en smak av det landskapet som ferdselsveien mellom Kvilldal og Bykle gikk gjennom. Vandrerruten krysset Kaldavatn og gikk gjennom Grasdalen til Breiavad. Videre fortsatte den over Skreivasskleivane, nord for Skreivatn (nå Blåsjø), forbi Skreinuten og videre østover. På denne turen vil du nå møte noen av kraftinngrepene som er gjort innenfor landskapsvernområdet. Betongdammen ved Vestre Kaldavatn fører til at Kaldevassåna blir ført østover i Vassdalene, delvis i tunnel, delvis som kanal. I Skorpevadshølen er det en betongdam og en overføringstunnel til Blåsjø. Den gjør at vannstanden endres i takt med Blåsjø og hølen har fått en omfattende reguleringssone. Et annet resultat er at det berømte Breiavadet er uten vann.

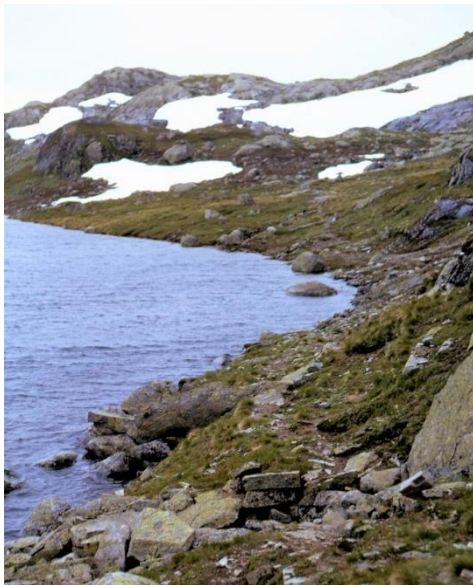
Eldorado for fritidsfiskere

Både selve Krossvatnet og vassdraget sørover gir gode muligheter for stor og fin aure. Andre aktuelle fiskevatn er bl.a. Gravetjørna og Kringlevatnet.

Det er fiskekortordning i Suldal statsalmenning, men STFs medlemskort gjelder som fiskekort for stangfiske.

Kart med kulturminner inntegnet. Fargekode: Fangstanlegg/dyregrav – jakthytte/tuft – Hidler - Driftelege

Rester etter dyregrav ved Hellevatnet.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Velkommen til Jonstøl 728 moh

Jonstøl turisthytte sto ferdig i 2014 og erstatta da den tradisjonsrike hytte på Mostøl. Jonstøl ligg i eit vakkert stølsmiljø ved foten av nokre av Rogalands høgaste fjell.

En av fylkets lengstdrevne stølsplasser

Hytta ligger like ved de to tradisjonsrike Jonstølene, «oppå hauen» og «ned i Neset» som tilhører hver av de to gårdene på Vetrhus. Begge de to gårdene har i uminnelige tider hatt flere støler her i Bråtveitheia; Håvestølen, Jonstølen og Gaukstølen. De dro opp med budskapen jonsoktider og kom hjem igjen i midten av september. I to og en halv måned var det liv og røre på stølsvollene og i bakkene rundt. For å utnytte graset best mulig ble det vekslet mellom støling på Jonstølen og på Gaukstølen. Ett år dro stølsfolket med kyr og geiter først til Gaukstølen og utpå sommeren videre til Jonstøl. Neste år var det omvendt. På den stølen hvor det ikke var dyr, ble beitemarkene gjerdet inne så en kunne ta vare på graset. Det ble kinna smør, ysta ost- og slått finngras, mens engene og åkrene hjemme kunne stå i fred til slått og kornskurd. De siste kyrne og geitene ble melket her på Jonstøl i 1956. Da var det slutt med stølingen – som ett av de aller siste stedene i Rogaland.

Rett innenfor Jonstøl, mellom Hauno og Brauto, går stien over en liten haug som blir kalt Hulbasehaugen. Tradisjonen forteller at huldrene bodde der om sommeren. Da stølsfolket flyttet hjem igjen flyttet huldrene tilbake til stølshusene.

Jonstøl erstattet Mostøl turisthytte

Fra fjellryggen bak Jonstølhytta kan du se utover Mosvatnet, stølsmoen omkring Mostølen og nordvestover mot Håvestøl. C.F Schrøder beskrev dette tradisjonsrike stølsområdet slik i 1972: «Om Edens have skulle plasseres i Norge, ville jeg velge Mostøl. Her er alt som trengs for å skape et paradys. Et mylder av fugler jubler i bjerkeskogen, krystallklare elver bukker seg gjennom landskapet, stille vann med vakende fisk, omgitt av marker med tusenvis av alskens ville blomster, som sammen med angen av bjerk og furu gir luften en herlig aroma. Et passelig antall usyldige lam leker på setervollen. Det hele er innrammet av kneisende fjell med blinkende og sva og krittthvite snøstriper.»

Stavanger Turistforening bygde hytte like ved Mostøl allerede i 1926. Den lå midt i denne Edens hage og var et viktig bindeledd på rutenettet nord – sør, mellom Haukelisetter og Stranddalen. På 70 -tallet kom kraftutbyggingen. Tørrlagte elver og anleggsvei endret Mostølområdet. Folk kunne nesten kjøre til hyttedøra og det var ikke lenger drikkevann å hente i elva. Flere av de gamle moreneflatene ble til grønne og frodige grasenger. Driften av turisthytta ble krevende og måtte legges om. Besøket sank og turistforeningen begynte å se seg om etter alternativ hyttetomt litt lenger borte fra veien, ovenfor «takrennene» som tørrla elvene i området. Resultatet ble hytta ved Jonstøl.

Flere hundre år gamle furutrær

De majestetiske furutrærne ved Jonstøl er flere hundre år gamle. De har overlevd frost og tørke – og store geiteflokker. Det er i Rogaland uvanlig å finne slike store fjellfurer i denne høyden. Furu er svært nøysom og trives på steder med lite jord. Der konkurrerer den ut alle andre treslag, blant annet fordi de har spesialiserte røtter som henter opp vann fra store dyp. Flere av de imponerende trærne har mistet bark. Dersom du ser nærmere etter vil du se at veden har vokst i spiral, noe som kommer av skjev utvikling av vannledningscellene inne i stammen.

Nødbeite for villreinen

I et vanlig år vil du normalt ikke treffe på villrein nede ved Jonstølen og Mostølen, men er du på tur til Raudnuten eller Snønuten kan du se dyr hele året. Om våren kan du likevel møte noen dyr helt ned på stølsvollene. De har da trukket ned for å beite på de første grønne skuddene eller «groen» som er særlig næringsrike, og viktig mat etter en lang vinter med lite næring. I noen vintre, da beitene i høgfjellet iser

ned, er likevel disse områdene nede i skogen livsviktige for villreinen. Sist dette skjedde var vinteren 2020. Da måtte flere hundre villrein helt ned til Jonstøl og Mosvatnet for å finne mat. Både vinterstid og på våren er det viktig at villreinen ikke blir forstyrret, slik at den kan bruke tida på å beite og slipper å bruke energi på å rømme unna folk.

OPPLEVELSER I OMRÅDET

Fiske og bading

Det er badekuler i elva like ved hytta – men det er ikke langt ned til Mosvatnet. Her er det fint for barna både å fiske og bade. Medlemskort i Stavanger Turistforening gjelder som fiskekort i Mosvatnet.

Få med deg mer av kulturhistorien

Det har vært aktivt bruk av området omkring her i uminnelige tider. På kartet er vist steder hvor du kan finne kulturspor fra førreformatorisk tid – før 1500-tallet. Det er tufter av en rekke støler fra denne tidsperioden i dalen fra Gaukstøl mot Moltenuten – men også ved Mostølen, Åimjyllo og her ved Jonstølen (orange farge på kartet). Ved Håvestølen var det gårdsdrift allerede i middelalderen. Tufter fra gården ligger i skogen 30 meter vest for den heimre stølen. Like nord for veikrysset mot Håvestølen er det spor etter flere kolmiler brukt til framstilling av trekull i yngre jernalder eller middelalderen (brunt på kartet).

Kulturminner fra førreformatorisk tid. Fargekode: *middelaldergård* – *støl* - *kolmile*

En smak av bergverkshistorien

Glimmer er et fasinende mineral. Med fingrene kan du løsne flak for flak, omtrent som blader i en bok. Når du klarer å gjøre flakene tynne nok, kan du se gjennom! Dette kan du forsøke dersom du legger en tur opp til det nedlagte glimmerbruddet sørvest for Mosvatnet. Turen starter fra den lille parkeringsplassen i Botn. Gå først bratt opp gjennom bjørkeskogen. Etter hvert kommer du over tregrensen og kan begynne å lete etter gruveåpningen. Gå forsiktig – turen er bratt og svabergene kan være glatte. Fra glimmerbruddet er det flott utsikt over hele Mostølområdet og ned mot Suldalsvatnet. Glimmerforekomsten ble solgt fra Århusgarden i 1912. Før krigen ble det produsert 100 tonn og glimmeret ble fraktet ned med kløvhester. I 1940 ble det satt opp arbeidsbrakker i Botn (murene står enda) og løypestreng ble bygget ned mot Bråtveit. Under krigen ble det tatt ut 3 tonn – og bruddet ble sett som ett av de beste i Sør-Norge. Men så kom freden. Banen ble revet og arbeidsbrakkene solgt.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villreinfjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frafjordheiane

Bleskestadmoen 700 moh

Bleskestadmoen – den nye turishytta til høgre og den gamle til venstre. Stølsbusa bak i midten.

Turishytta

Bleskestadmoen var Stavanger turistforening si første hytte og vart sett opp i 1891. Den hadde fire senger og ein liten hems. Hytta vart sett opp like ved den gamle stølen slik at turistane kunne få tilgang mat når denne var i bruk om sommaren. I 2002 vart hytta restaurert tilbake til den opphavlege utsjånaden og gir eit inntrykk av korleis dei første fotturistane budde. Hovudhytta vart bygd i 2001 og har 20 senger.

Kulturhistorie og kulturminne

Bleskestadmoen er ein stor og frodig stølsvoll. Her hadde den eine garden på Bleskestad stølsdrift fram til 1947. Stølen på Bleskestadmoen vart drevet i vekselbruk med stølen på Klauvskeidmoen som ligg 2km nordover etter turistløypa til Sandvatnet og Holmavasshytta. Eine året støla dei på Klauvskeidmoen og slo graset på Bleskestadmoen, men ein bytta om neste år. Ein slo graset på både Bleskestadmoen og Klauvskeidmoen nokre år etter at stølsdrifta vart lagt ned, men nå gror dei store stølsvollane sakte att med einer og bjørk. Stølsbygningane på Bleskestadmoen vart bygd oppatt i 2001 som eit samarbeid mellom grunneigar, Stavanger turistforening og Ryfylkemuseet. Stølsbuset på Klauvskeidmoen vart tatt ned og flytta på 1950-talet.

På den andre sida av Bleskestadåno ligg Nystøl og Stovo som tilhøyrar den andre garden på Bleskestad. Her er stølsvollane fint rydda. Vest for Gammelstølhaugen kan ein ennå sjå tuftene etter Gammelstøl som vart bruka før Nystøl vart bygd.

Heilt fram til starten av 1900-talet låg Bleskestadmoen sentralt i høve til den gamle ferdsla over fjellet mellom Bykle og Suldal. Ein slik ferdselsveg gjekk frå Breive til Bleskestad over Meien. Dette var ei relativt kort rute på berre 40km, og vart som regel gått på ein dag. I dag er denne ruta merka som turistløype. Ein annan ferdselsveg kjem ned til Bleskestadmoen frå Urds kard. Dette var ein del av ruta mellom Vatndalen og Bleskestad som er over 50km lang. Det er framleis mogleg å følgje denne ruta ved hjelp av eit delvis synleg stitråkk og spreidde nøddingar (små vardar). Etter denne ferdselsvegen ligg det fleire hidlare og eit brudle (sjå under).

Villrein

Villreinen beiter i bjørkeskogen rundt Bleskestadmoen nesten kvar vinter. I år med vanskelege beitetilhøve i høgheia kan det være mange dyr nede i skogen. Vinteren 2020 gjorde sterk nedising og mykje snø at reinsdyra kom heilt ned i skogslieane mot Bleskestad for å finne mat. Villreinen held og til nede rundt Bleskestadmoen litt seint om våren. Da er dei ute på stølsvollane for å beite på dei første grønne skota eller «groen» som er særleg næringsrike og er viktig mat etter ein lang vinter med lite næring. Både på vinterstid og på våren er det viktig at villreinen ikkje blir forstyrra slik at den kan bruke tida på beite og slepp å bruke krefter på å rømme unna menneskje.

Dyreliv

Ved Bleskestadmoen finn ein dei fleste dyra som er vanlege i fjellbjørkeskogen i Ryfylke. Ulike smågnagarar, hare, røyskatt, mår og raudrev er vanlege artar. Elg og hjort held og til i område. Vinteren 2018 hadde og ei jervetispe med to ungar hi ikkje langt frå turisthytta. For å unngå store tap av sau på beite vart desse seinare avliva av Statens naturoppsyn.

Det er eit rikt fugleliv på Bleskestadmoen. Det er registrert om lag 40 ulike artar og ein finn alle som er vanlege i fjellbjørkeskogen i vår del av landet. I tillegg kan ein og sjå og høyre meir sjeldne artar som blåstrupe, sivspurv og bergirisk.

Planteliv

Stølsvollane i området ikkje er slått på over 50 år og beitetrykket for sau er avgrensa. Derfor gror desse nå igjen med småbjørk, vier og einer. Dei opne delane av stølsvollane dominerast av grasartar som sølvbunke og finnskjegg. Det framleis mogleg å finne mindre flekkar kor vegetasjonen er mindre påverka av manglande slått. Her vekst det urter som mellom anna engfrytle, ryllik, jonsokkoll og blåkoll.

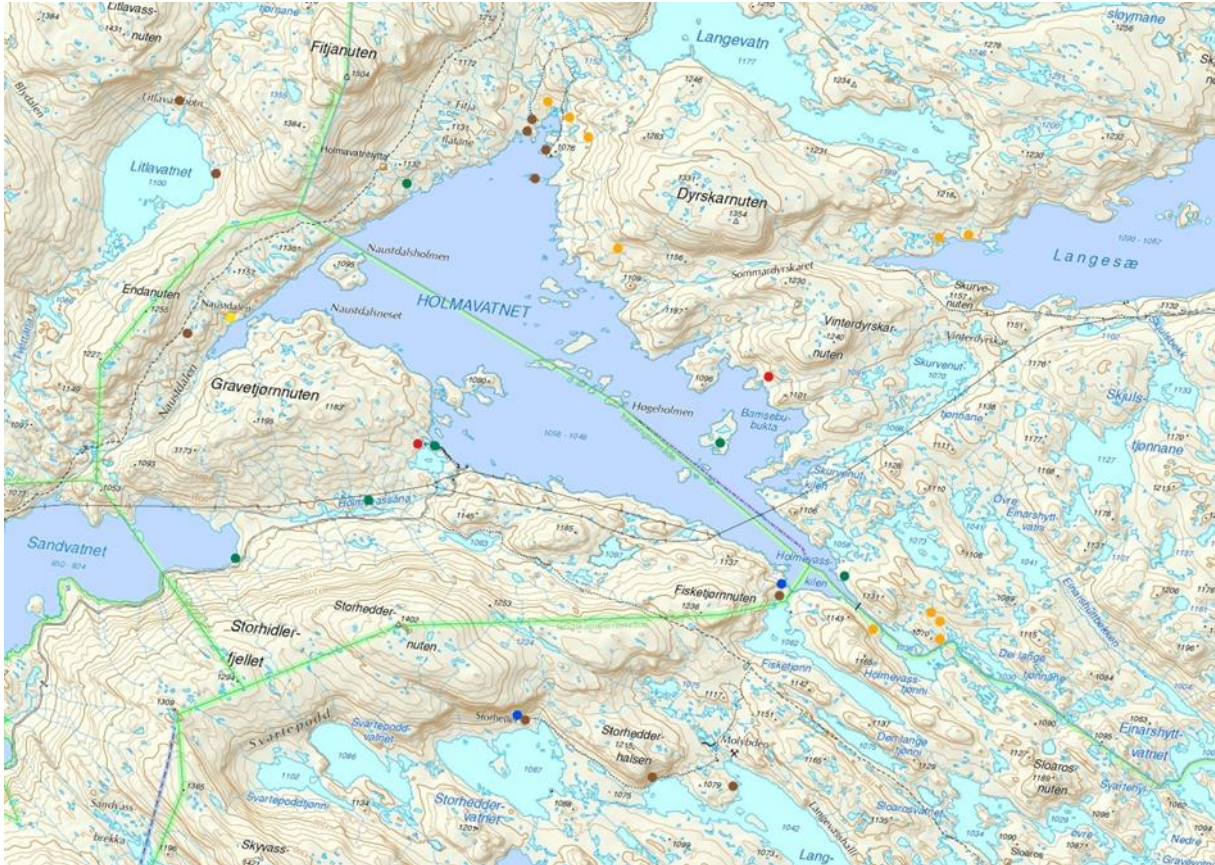
Fjellbjørkeskogen rundt Bleskestadmoen er i hovudsak av den næringsfattige typen kor undervegetasjonen dominerast av lyng og grasartar. I litt fuktigare område med meir næring kan ein likevel finne innslag av høgstaudeskog med artar som skogstorkenebb, raud jonsokblom og kvitbladtistel.

På snaufjellet i høgdelaget rundt 1100 moh finn ein fleire innslag av den kalk- og næringsrike bergarten fylitt. På slike stader vil ein få eit svært rikt planteliv. I Hognsnuten er det til dømast registrert 170 ulike planteartar. Meiadalen er ein annan rik lokalitet kor ein mellom anna har funne den sjeldne arten jøkulstarr. Vanlege blomsterplantar på desse rike lokalitetane er mellom anna raudsildre, reinrose, fjellfiol, bergveronika, snøsøte og flekkmure

Verneområdestyret
Setesdal Vesthei,
Ryfylkeheiane og
Frøfjordheiane

Velkommen til Holmavasshytta 1120 moh

Kartet viser kulturminner du kan nå på turer fra hytta.

● Steinalderboplass ● Fangstanlegg ● Drifteleger ● Fjellstuetuft ● Krigsminne ● Heller

Holmavasshytta er Stavanger Turistforenings høyestliggende hytte der den ligger på Fitjaflatane, like øst for fylkesgrensen mellom Rogaland og Vestfold/Telemark. Her er du høyt til fjells – i villreinens rike! Samtidig er du i et rikt beiteland med lange tradisjoner - og trygt plassert på den viktige fjellovergangen mellom bygdene i Øvre Telemark og Suldal /Ryfylkefjordene, en av de historiske hovedveiene mellom øst og vest.

Fra Amtes fjellstue til turisthytte

Hytta ligger flott til med utsikt over det store Holmavatnet. Den ble satt opp i 1958 som erstatning for den gamle og skrøpelige hytta som lå ved Sandvatnet lenger vest. Sandvasshytta ble tatt i bruk som turisthytte i 1928 for å gi mulighet for fjellvandrere til å dele den lange turen mellom Bleskestadmoen og Haukeliseter i to. Turistforeningen leide ett rom i Sandvasshytta. Det andre rommet var til bruk for gjeterne. Hytta lå like ved vannkanten – og gjestene kunne nesten stå på dørhella og trekke opp feit aure. Turistavdelingen hadde solide tømmervegger der en kunne ligge i køyen og lese historier om fiske og reinsdyrjakt, om uvær og soldis. Men innskårne årstall og

Sandvasshytta like før den ble revet i 60-årene.

forbokstaver fortalte også en eldre historie. Veggene var gjenbruk av en fjellstue som Stavanger Amt (Rogaland fylke) satte opp ca 1850 langs den gamle ferdselsveien mellom Roalkvam og Vinje. Fjellstuen ble satt opp i Naustdalen like vest for Holmavatnet. En tilsvarende fjellstue ble bygd av Bratsberg Amt (Telemark fylke) ved Langesæ 1 mil lenger øst. Bakgrunnen var den store ferdselen – og at flere hadde omkommet i fjellet. Lensmennene hadde ansvar for at det var ved i fjellstuene og gardsfolket på Jordebrekk hadde ansvar for å følge embetsfolk over fjellet. Da tre stortingsmenn med Ole Gabriel Ueland i spissen gikk over her vinteren 1860 var både de lokalkjente og fjellstuene gode å ha. Da kjøreveien over Haukelifjell kom i 1889 var det ikke lenger behov for fjellstuen og tømmeret ble brukt til å bygge på gjeterhytta ved Sandvatnet.

På 1950-tallet ble kraftutbyggingsplanene for Røldal – Suldal kraft vedtatt. Sandvatnet og Holmavatnet skulle reguleres – og Sandvasshytta måtte bort. Den ble erstattet av Holmavasshytta som senere er ombygget og utvidet, blant annet med egen sikringshytte.

Hovedveien mellom Suldal og Vinje gikk over Fitjaflatane

Ferdselsveien mellom Flothyl i Vinje og Roalkvam i Suldal var den korteste, beste og mest brukte veien for telemarkingene. Tryggve Bakka sa i STF's årbok i 1946 det slik: «Vest-Telemark har heilt frå den eldste busetnaden kom der, hatt uteverda gjennom Suldal.» Hovedtraseen gikk fra Flothyl, langs Langesæ, gjennom Sommardyrskaret, forbi Vivik, nord for Holmavatnet og Sandvatnet, ut Sæbyggjedalen, over Skorå og ned til Jordebrekk. Dette var både en ferdselsvei og transportvei for varer. Her fraktet de tjære og andre varer vestover for salg – og bar korn og salt tilbake. Hver vår kom telemarkinger over fjellet for å skaffe seg arbeid på gårdene i Suldal – eller på sildefiske. Hans Nilsen Hauge gikk denne veien i 1802 med Bibel og salmebok i skreppa – og Myllarguten (Tarjeij Augunson 1801 - 1872) bar med seg feleskrinet sitt mange ganger for å spille til bryllup i Suldal. Etter hvert ble dette også starten på turen til Amerika for folk fra Vinje og Rauland som ville søke lykken på andre siden av Atlanterhavet.

Hest – sau og storfe er en viktig del av historien her inne

Flere steder omkring Holmavatnet kan du fremdeles finne steinmurer etter drifteleger. Ryfylkinger kjøpte opp sau og storfe om våren og dreiv dyra opp til de gode beitene her oppe. Her lå de hele sommeren til de tidlig om høsten tok med seg dyrene og stoppet i Skien, Kongsberg, Drammen eller Oslo der det var mange kunder. Driftekarer slakta dyra og solgte kjøttet. Fra 1850 årene ble nok mange av dyra solgt på ulike fesjå (marken) i Telemark.

Også hestedrifter ble tatt over fjellet. Hestekarere brukte nok fjellstuene og jakt- og gjeterhytter som overnattingssted, men hestene måtte stå ute i all slags vær. Det er fortalt om at hester kunne bli liggende igjen, for de var avmagret og klarte ikke turen.

I krigsheltenes fotspor

Etter tungtvannsabotasjen på Vemork i februar 1943 sperret tyskerne av Hardangervidda og sendte 5000 mann ut på leting etter «bandittene». To av sabotørene Knut Haukelid og Arne Kjellstrup valgte å etablere en base her i Holmavatnområdet for å kunne rekruttere Hjemmefrontsoldater og organisere motstandsvirksomheten. I begynnelsen vekslet de mellom å bo i Langesæhytta og Pytten ved utløpet av Holmavatnet. Sommeren 1943 bygde de seg en steinhytte på østsiden av Holmavatnet. Den var ikke mer enn 2,5x2,5 meter innvendig og vanskelig å finne der den lå nedgravd i bakken. Den hadde bare plass til de to og en radiostasjon. Det var som et hi og «Bamsebu» passet godt.

Villreinens rike

Det har vært drevet villreinjakt her helt siden steinalderen og grunneierne forvalter den dag i dag de stolte jakttradisjonene.

Områdene rundt Holmavasshytta er viktige vinterbeiteområder for villreinen. På senhøsten eller tidlig på vinteren kommer dyra trekkende inn i området sørfra. Vinterbeitet er ikke det beste, men likevel bedre enn i mange andre deler av heiene våre. I tillegg er det lite folk i fjellet på denne tida av året slik at villreinflokkene får beite i fred. I slutten av mars starter simlene å trekke ut av området mot kalvingsplassene lenger sør og øst. Bukkene blir værende igjen gjennom våren og sommeren, og trekker først etter simlene når jakten starter i slutten av august.

Går vi langt tilbake i tid var det nok mer villrein i dette området også om sommeren. Om vi slår en sirkel med radius på 4 km fra Holmavasshytta, vil vi finne så mange som sju dyregraver og fangstanlegg. Det tyder på en stabil tilgang på dyr. Det er også i området funnet flere boplasser etter steinalderjegere. En av dem ligger ved vatnet like nedenfor turisthytta. Under Skutesteinen ved Storhedder sørvest for Holmavatnet har jegere for 900 år siden risset inn scener fra villreinjakt, det er rene tegneserien.

At simlene ikke lenger bruker de gode sommerbeitene i området ved Holmavatnet kan henge sammen med økt ferdsel og de mange inngrepene fra kraftutbygging.

Helt ekte natur- og kulturopplevelser

Planteliv og dyreliv

Hytta ligger på de irrgrønne Fitjaflatane. Navnet er avledet av adjektivet «fit» som er betegnelse på grasrike enger på våt grunn. Her er det fuktig og gode vilkår for både planter, dyr og fugler – men også bart fjell og skrinne, magre områder. Fjellskrinneblom vil ha fuktighet – men er nøysom utenom. På grasengene trives søterot – og i vierkrattene og langs bekkene kan du finne fjellkvann. Kvann og søterot var de to mest berømte medisiplantene i vår flora. De ble eksportert i store mengder under middelalderen og var rene universalmiddel både utvendig og innvendig i både folkemedisinen og skolemedisinen. På flatene vokser fjellrapp – pionerer til å vokse på naken brejord, og ikke minst den vakre snøullen. De trillrunde hodene er skinnende snøhvite der de vokser enkeltvis bortover myrene, ikke i tuer som den mer forpjuskede duskullen.

Men hold øynene og ørene åpne. Er du heldig kan du oppleve både rype, boltit, snøspurv og fossefall – og kanskje kan du komme over inngangen til et revehi.

Gå på jakt etter kulturspor

Kulturminnene på kartet er fine turmål. Den gamle ferdselsvegen over fjellet, driftelegerne, fangstanleggene, steinalderboplassene og skjulestedene fra krigens dager er alle verd å oppsøke dersom du har en dag eller flere til disposisjon.

Godt fiske

Det er ikke tillatt å fiske på Telemarksiden av Holmavatnet. Medlemskort i STF gjelder som fiskekort på Rogalandssiden av vatnet og i Litlavatnet og Sandvatnet.

Denne teksten er skrevet av Kjell Helle Olsen og er utgitt av verdiskapingsprosjektet «Kunnskapsformidling om villrein og villrein fjellet» i regi av Verneområdestyret for SVR.